

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА
ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

О. Л. Левін

**КРИТИЧНИЙ ПОГЛЯД ІСТОРІЇ
НА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ**

*Методичні рекомендації
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 «Психологія» освітньої програми «Психологія»*

Дніпро
2025

УДК 94(477)355.01
Л 36

*Схвалено Науково-методичною радою
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 10 від 20.06.2025 р.)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Олексій ХАЛАПСІС, професор кафедри філософії і педагогіки Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», доктор філософських наук, професор;

Володислав БОРИСОВ, доцент кафедри філософії та українознавства Українського державного хіміко-технологічного університету Українського державного університету науки і технологій, кандидат історичних наук, доцент.

УКЛАДАЧ:

Олег ЛЕВІН, доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат історичних наук, доцент.

Л 36 Левін О. Л. Критичний погляд історії на російсько-українську війну: метод. реком. до вивчення курсу «Історія та культура України» (для здоб. вищ. освіти денної форми навчання спеціальності 053 Психологія). Дніпро : ДДУВС, 2025. 58 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ТЕМА 1. Початок російсько-українських воєн.....	7
ТЕМА 2. Війни Московії за «київську спадщину».....	12
ТЕМА 3. Російсько-українські війни в часи Гетьманщини.....	18
ТЕМА 4. Війна Івана Мазепи за незалежність 1708-1709 рр.....	24
ТЕМА 5. Війни з більшовицькою росією за незалежність 1917-1921 рр.....	31
ТЕМА 6. Боротьба за незалежність України ОУН і УПА проти Москви.....	38
ТЕМА 7. Війна за свободу України 2014-2025 рр.....	45
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ	54

ВСТУП

Вивчення дисципліни «Історія та культура України» є складовою формування світоглядних засад фахівців у галузі соціально-гуманітарних наук. Вона дає змогу усвідомити витoki української національної ідентичності, простежити динаміку культурно-історичних процесів і зрозуміти, як минуле формує сучасність. Центральне місце в курсі посідає історико-культурна тяглість, боротьба за державність, взаємини з сусідніми імперіями, а також війни, які неодноразово ставали ключовими чинниками трансформації українського суспільства. Особливу увагу в сучасних умовах набуває критичний історичний аналіз російсько-української війни, що триває з 2014 року та увійшла в нову фазу повномасштабного вторгнення з лютого 2022 року. Саме цей феномен і є предметом методичних рекомендацій під назвою «Критичний погляд історії на російсько-українську війну».

Дана тема повністю узгоджується з освітнім змістом дисципліни, закладеним у її робочій програмі. Зокрема, у темі 5 – «Українська національна революція та культурна політика 1917-1921 рр.» – вже розглядається військово-політичне зіткнення УНР з більшовицькою росією як один із перших проявів збройної агресії Москви проти незалежної української держави. Боротьба УНР проти радянського режиму, битва під Крутами, окупація Києва більшовиками – усе це демонструє, що війна є не лише воєнним конфліктом, а й проявом цивілізаційного вибору. Не менш важливим є пункт 4 теми 7 – «Вплив вторгнення рф на територію України на культурний процес, крадіжки рф культурних пам'яток». Тут вже безпосередньо йдеться про те, як війна знову стала чинником нищення української ідентичності, але в же в умовах ХХІ століття. Таким чином, методичні рекомендації логічно продовжують програмні засади курсу, поглиблюючи розуміння теми війни через міждисциплінарну призму – історичну, культурну, психологічну.

Курс «Історія та культура України» у своїй методології спирається на принцип історичної спадкоємності, і тому звернення до теми війни як до постійного чинника українсько-російських відносин (починаючи з ХІІ століття й до сьогодення) дозволяє студентам усвідомити не лише глибинну природу цього протистояння, але й навчитися інтерпретувати сучасну війну в контексті попередніх колоніальних ідеологій, імперської політики Москви, гібридних стратегій підризу української державності.

Курс «Історія та культура України» у своїй структурі спрямований на інтеграцію академічних знань із практичними навичками. Він формує здатність до критичного осмислення історичних процесів, оцінювання джерел, виявлення паралелей між минулим і сьогоденням. Методичні рекомендації «Критичний погляд історії на російсько-українську війну» передбачають залучення студентів до осмислення історичних витоків війни, виявлення причинно-наслідкових зв'язків між діями росії в різні історичні епохи та сучасною агресією, аналізу імперських ідеологем (на кшталт

«Русского міра» чи спадщини Київської Русі), що лежать в основі агресивної політики. Завдяки включенню таких тем студенти здобувають не лише фактологічні знання, а й навички історичної рефлексії, здатність критично мислити в умовах інформаційного тиску та дезінформації.

Зміст практичних завдань у межах цієї теми охоплює широкий спектр аспектів: хронологічний аналіз головних етапів війни 2014-2025 рр., оцінку міжнародної підтримки України, дослідження воєнних злочинів росії, вивчення гуманітарних наслідків війни, аналіз впливу війни на культуру, мову та історичну пам'ять. Окрему увагу приділено порівнянню сучасної війни з подіями минулого – війнами за незалежність 1917-1921 рр., збройною боротьбою УПА проти радянської влади, а також репресивними практиками імперського та радянського періоду. Такий підхід дозволяє сформувати цілісне уявлення про системність російської експансії щодо України, що повторюється в різні епохи.

Усе це набуває особливої ваги в контексті підготовки майбутніх фахівців з психології, адже критичне осмислення історичних подій дає можливість глибше зрозуміти соціальну поведінку, колективні травми, механізми національного опору, формування ідентичності та стратегії подолання наслідків війни. Історія у такому випадку постає не лише як сукупність фактів, а й як інструмент глибшого усвідомлення сучасності й засіб виховання патріотичної, соціально відповідальної особистості.

Отже, запропоновані методичні рекомендації не тільки узгоджуються зі структурою дисципліни «Історія та культура України», а й поглиблюють її зміст, забезпечуючи актуалізацію знань через призму новітніх подій. Вони сприяють формуванню у студентів глибшого розуміння природи сучасної російсько-української війни, її історичних передумов, а також наслідків для національного буття, культури, демократії та безпеки.

У результаті опрацювання цих методичних матеріалів студенти зможуть не лише розширити свої знання про історичні витоки сучасної російсько-української війни, а й навчатися застосовувати здобуті знання в аналізі сучасних подій, критично мислити, оцінювати джерела та аргументовано захищати свою позицію у сфері історичної пам'яті.

Вивчення цих тем забезпечує формування компетентностей за освітньою програмою:

Інтегральна компетентність – здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у сфері історії України та у процесі навчання, що передбачає застосування теорій та наукових методів відповідної галузі і характеризується комплексністю.

Загальні компетентності:

ЗК.2 – Здатність зберігати моральні, культурні, наукові цінності та примножувати досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК.4 – Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК.5 – Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.

ЗК.8 – Вміння виявляти, порушувати та вирішувати проблеми.

ЗК.9 – Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

Спеціальні компетентності:

СК.7 – Здатність аналізувати та систематизувати одержані результати, формулювати аргументовані висновки та рекомендації.

СК.11 – Здатність до особистісного та професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку.

СК.14 – Здатність до політичної і соціальної ерудиції, креативності.

До дисципліни «Історія та культура України» віднесені такі ***програмні результати навчання (ПРН):***

ПРН.1 – Асоціювати себе як члена громадянського суспільства, наукової спільноти, визнавати верховенство права, зокрема у професійній діяльності, розуміти і вміти користуватися власними правами і свободами, виявляти повагу до прав і свобод інших осіб, зокрема, членів колективу.

ПРН.2 – Відтворювати моральні, культурні, наукові цінності, примножувати досягнення суспільства в соціально-економічній сфері, пропагувати ведення здорового способу життя.

ПРН.24 – Демонструвати здатність діяти соціально, відповідально та свідомо на основі загальнолюдських етичних принципів, цінувати та поважати культурні різноманіття, індивідуальні відмінності людей.

Таким чином, здобувачі вищої освіти отримають комплексні знання та навички, які дозволять ефективно аналізувати, оцінювати та фільтрувати інформацію в умовах постійно змінюваного інформаційного середовища. Вони зможуть критично підходити до споживання інформації, відрізняти достовірні джерела від маніпуляцій та дезінформації, а також забезпечувати свою інформаційну безпеку та безпеку тих, хто оточує. Окрім того, здобувачі вищої освіти набудуть практичних навичок для ефективної комунікації в публічному просторі, що дозволить їм бути відповідальними та обізнаними учасниками інформаційних процесів. Ці знання та вміння відкриють нові можливості для професійного зростання в різних сферах, де важливий хист у роботі з інформацією.

ТЕМА 1. ПОЧАТОК РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВОЄН

Початок українсько-російського протистояння сягає періоду Київської Русі. Московії тоді ще не існувало, проте на північно-східних околицях колишніх київських територій формувалися нові князівства – Суздальське й Ростовське, які згодом стали основою майбутньої російської держави. Їхні правителі неодноразово воювали з Україною. Символічним є похід князя Андрія Боголюбського на Київ у 1169 році. Він штурмом захопив місто, зруйнував його, жорстоко пограбував. Було сплюндровано храми, зокрема Софію Київську, Десятинну церкву, викрадено святині, книги, реліквії, зокрема ікону Богородиці, відому згодом як Володимирська. Це вперше слов'янський князь знищив столицю іншого слов'янського князівства.

Ця подія стала поворотною: саме після неї Київ утрачає статус головного центру, а політична ініціатива переходить до Володимиро-Суздальської землі. Остаточний розрив із Києвом і початок окремого політичного вектора Москви закріпився після монгольської навали 1237-1240 років. Відтоді російсько-українське суперництво отримало історичний вимір.

Питання до семінару:

1. Як вплинуло походження А. Боголюбського на його ставлення до Києва?
2. Як татаро-монгольська навала змінила розвиток Київської Русі?
3. Які політичні амбіції спонукали Андрія Боголюбського напасти на Київ у 1169 році?
4. Чи була коаліція 11 князів проявом антикиївського союзу?
5. Яку роль у подіях 1169 року відіграв Мстислав Ізяславич?
6. Чому оборона Києва виявилася неефективною навіть за наявності союзників?
7. Чи був напад 1169 року випадковою подією чи запланованою стратегією?
8. Яке символічне значення мало викрадення Вишгородської ікони Богородиці?
9. Як розорення Києва змінило його релігійну роль у Русі?
10. Чи був Боголюбський ворогом Києва чи прагматичним політиком?
11. Як в описах літописців подаються руйнування Києва – об'єктивно чи тенденційно?
12. Чому похід 1169 року вважається початком розколу єдиної Русі?
13. Як вплинуло розорення Києва на подальші удільні війни?
14. Чи можна вважати похід на Київ першим «російсько-українським конфліктом»?
15. Як події 1169 року інтерпретуються в сучасних підручниках росії та України?
16. Чи був Андрій Боголюбський спадкоємцем київських традицій чи їх руйнівником?

17. Як церковна еліта Києва реагувала на штурм і пограбування міста?
18. Які джерела повідомляють про взяття Києва в 1169 році?
19. Чому Андрій Боголюбський не намагався перенести столицю до Києва після захоплення?
20. Як напад на Київ змінив статус Володимиро-Суздальської землі?
21. Чому Київ утратив політичне лідерство після 1169 року?
22. Як вплинуло руйнування Києва на економічне життя міста?
23. Яке значення мало знищення святинь Києва для морального стану населення?
24. Чи можна говорити про свідомий «перенос центру» з Києва до Північно-Східної Русі?
25. Як описують похід 1169 року літописці з різних регіонів Русі?
26. Чи був похід на Київ частиною великого міжкнязівського конфлікту?
27. Як реагували інші князівства Русі на ці події?
28. Чи змінила подія 1169 року сприйняття Києва як духовного центру?
29. У чому відмінність походу Боголюбського від попередніх міжусобних воєн?
30. Чи справді напад 1169 року став точкою неповернення для єдності Русі?

Практичні завдання:

1. Напишіть есе на тему: «Чи можна вважати Андрія Боголюбського першим загарбником Києва?».
2. Створіть хронологічну таблицю подій, пов'язаних із міжкнязівськими війнами у Київській Русі в XII столітті.
3. Підготуйте усну доповідь про вплив руйнування Києва 1169 року на подальший розвиток Русі.
4. Визначте термін «загарбник» у контексті давньоруської політичної боротьби.
5. Побудуйте діаграму причин і наслідків походу Боголюбського на Київ.
6. Порівняйте погляди українських та російських істориків на події 1169 року.
7. Напишіть діалог між Андрієм Боголюбським та Мстиславом Ізяславичем після розорення Києва.
8. Уявіть, що ви – літописець. Опишіть похід 1169 року з точки зору мешканця Києва.
9. Створіть ментальну карту: «Фактори, що сприяли розпаду єдиної Київської Русі».
10. Складіть аналітичну довідку: «Похід 1169 року як етап формування окремої російської політичної традиції».
11. Створіть хронологію вторгнень на територію Києва з часів Ярослава Мудрого до монгольської навали.
12. Напишіть лист-відповідь від імені київського ченця, який пережив руйнування міста в 1169 році.

13. Проаналізуйте літописні уривки, які описують похід Боголюбського, і прокоментуйте їх упередженість або об'єктивність.

14. Проведіть міні-дослідження: які храми, книги чи реліквії були вивезені з Києва у 1169 році?

15. Створіть презентацію на тему «Війни за Київ як форма боротьби за лідерство в Русі».

16. Змодельуйте карту князівств, які брали участь у коаліції Андрія Боголюбського.

17. Зробіть інфографіку «Київ до і після руйнування 1169 року».

18. Проведіть порівняльний аналіз політики Боголюбського і монгольських завойовників: що спільного і що відмінного?

19. Визначте 5 аргументів «за» і «проти» того, щоб називати Боголюбського ворогом української державності.

20. У формі письмового діалогу розкрийте позицію київської громади щодо дій Боголюбського після захоплення міста.

Теми рефератів:

1. Війна 1169 року: напад Андрія Боголюбського на Київ – стратегія чи акт варварства?

2. Військова агресія проти Києва у 1169 році: між політикою та знищенням.

3. Київ 1169 року: чи була це перша міжслов'янська війна?

4. Війни Північного Сходу проти Києва: витоки московсько-українського протистояння.

5. Збройне вторгнення князя Андрія Боголюбського в Київську Русь.

6. Руйнування Києва як прецедент війни за духовне лідерство.

7. Конфлікт 1169 року: політична війна чи особиста помста князя Андрія?

8. Як війна 1169 року вплинула на розкол Київської Русі?

9. Військово-політична кампанія Боголюбського: цілі, союзники, наслідки.

10. Міжусобна війна як форма політичної боротьби у Русі: приклад походу 1169 року.

11. Перша слов'янська «громадянська війна»: як Київ став жертвою сусідніх князівств.

12. Військовий союз князів проти Києва: аналіз конфлікту 1169 року.

13. Конфлікти Андрія Боголюбського: збройна боротьба за владу і вплив.

14. Війна за духовну першість: знищення ікон і храмів як воєнна стратегія.

15. Боголюбський і релігійна війна: удар по сакральному центру Русі.

16. Київ у центрі міжусобних війн: початок історії великого розколу.

17. Чи був похід на Київ початком російсько-українських воєн?

18. Війна престолів: боротьба за столицю Київської Русі в XII столітті.

19. Збройне протистояння Північного Сходу і Києва: аналіз кампанії 1169 року.

20. Військовий похід Боголюбського: мотивація і військові методи.

21. Як війна проти Києва змінила політичну карту Русі?

22. Підготовка до війни: як Андрій Боголюбський зібрав антикиївську коаліцію.
23. Війна за спадщину Київської Русі: роль Володимиро-Суздальського князівства.
24. Руйнування Києва: чи стало це воєнним злочином у межах християнського світу?
25. Міжусобні війни в Київській Русі: приклад збройного конфлікту 1169 року.
26. Збройне вторгнення у Київ: історичне осмислення агресії з Північного Сходу.
27. Війна пам'яті: як похід Боголюбського живе в українській історичній свідомості.
28. Війни за гегемонію в Русі: чи був Київ жертвою політичної маргіналізації?
29. Війна за центр Русі: збройний конфлікт довкола Києва у XII столітті.
30. Збройна інтервенція 1169 року: культурна, політична й релігійна катастрофа.

Додаткові ресурси:

Література:

1. Брежневенко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII – XXI ст. К. : К.І.С., 2016.
2. Горобець В. М., Волошин М. В., Плахонін А. Г. та ін. «Русь після РУСИ». Між короною і булавою. Українські землі від королівства Речі Посполитої до Війська Запорозького. Київ, 2016. 352 с.
3. Грушевський М. С. Історія України-Руси: у 11 т. Київ, 1913. Т. 1. 648 с.
4. Зеленюк І., Лисарчук О., Нагірний В. та ін. Війни за спадщину Київської землі й могутність Ніжина. Ніжин : Лисенко М. М., 2022. 246 с.
5. Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. К. : Інститут історії України, 2013. 128 с.
6. Левін О. Ідеологічна складова російсько-українських війн. Загальні тенденції і порівняння з сучасністю. *Moderni asheky vedy*: кол. монографія. 2025. Т. 57. С. 215-228.
7. Плохій С. Брама Європи (пер. з англ. Р. Клочка). Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 496 с.
8. Плохій С. Російсько-українська війна: повернення історії. К. : Наш Формат, 2023.
9. Прицак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (пер. з англ. О. Буценка та Ю. Олійника). К. : Абабагаламага, 1997. Т. 1. 1048 с.
10. Рубан В. М. Війна пам'яті: Загарбання та осквернення святинь Київської Русі. К. : Парлам. вид-во, 2021. 416 с.

11. Сиверський Ю. Ю. Давня і середньовічна історія України. Тернопіль : Освіта-Центр, 2017. Ч. I-II. 368 с.

12. Смолій В., Устименко Ю., Федун Я., Ясь О. Війна Росії проти України у часових плакатах і просторі пам'яті: Збірник наукових праць з історичних наук. К. : ПУ НАН України, 2022. № 1. 800 с.

13. Толочко П. П. Київська Русь, становлення та розвиток ядра держави. Енциклопедія історії України. К. : Наук. думка, 2007. Т. 4. 528 с.

14. Яловенко Н. Русь імітає Русь. К. : ПУ НАН України, 2016.

Музеї та архіви:

1. Національний музей історії України (м. Київ): містить експозиції, присвячені Київській Русі, де можна знайти інформацію про період правління Боголюбського та його вплив на Київ.

2. Архіви Інституту історії України НАН України: доступ до документів і досліджень про період роздробленості Русі.

Таблиця з основними походами Андрія Боголюбського

Рік	Місце походу	Опис та результати
1147	Рязань	Похід разом із братом Ростиславом за наказом батька, Юрія Долгорукого. Мета – зміцнення впливу в регіоні.
1169	Київ	Захоплення та розорення Києва об'єднаним військом 11-12 князів під проводом Андрія Боголюбського. Масштабне пограбування міста (тривало два дні), зокрема Софії та Десятинної церкви. Послаблення Київської держави, початок її занепаду.
1173	Вишгород	Облога Вишгорода. Похід мав на меті зміцнення влади, але не досяг значних успіхів.

ТЕМА 2. ВІЙНИ МОСКОВІЇ ЗА «КИЇВСЬКУ СПАДЩИНУ»

У XIV столітті Московське князівство вступило в тривалий період боротьби з Великим князівством Литовським за контроль над землями середньовічної Русі. Москва використовувала термін «київська спадщина» як ідеологічну основу для претензій на українські території, заявляючи про правонаступництво Київської Русі. Це стало інструментом політичного та військового тиску в наступні століття.

Початком цього конфлікту можна вважати союз Москви з кримським ханом Менглі-Гіреєм, спрямований проти Литви. У 1492 році татари спалили Київ – це стала перша війна, що фактично почала серію московсько-українських війн.

У 1500-1503 роках Москва сформувала дві ключові стратегії боротьби: створення внутрішньої «п'ятої колонії» в середовищі супротивника та використання релігійного чинника для посилення впливу. Обидві тактики були повторно використані у війні проти України у 2014 році.

У 1507-1508 роках відбулася друга війна, в якій Москва відкрито підтримала бунт, прикриваючись гаслом захисту православної віри. Третя війна (1512-1522) характеризувалася випаленою тактикою та провокуванням розбрату серед місцевої знаті. Саме ці підходи згодом стали основою сучасної гібридної війни росії проти України.

Питання до семінару:

1. Які історичні чинники сприяли формуванню ідеї «київської спадщини» у Московії?
2. Як Переяславська рада 1654 року вплинула на геополітичні амбіції Московського царства щодо України?
3. У чому полягає суть концепції «Третього Риму» та як вона обґрунтовувала експансіонізм Московії?
4. Які війни Московії проти Речі Посполитої у XVII столітті можна вважати частиною боротьби за «київську спадщину»?
5. Як Москва використовувала православ'я для легітимації свого впливу на українські землі?
6. Яку роль у цій боротьбі відігравали московські патріархи та церковна політика?
7. У який спосіб боротьба за Київ перетворилась на довготривалий конфлікт за символічне лідерство у православному світі?
8. Як військові кампанії Московії проти Османської імперії та Кримського ханства пов'язані з боротьбою за контроль над Києвом?
9. Яку роль у конфліктах відігравало українське козацтво в союзі або протистоянні з Москвою?
10. Як Богдан Хмельницький трактував відносини з Московським царством щодо захисту Київщини?

11. Чи можна вважати московські військові походи на Київ у 1660-х роках реалізацією стратегії привласнення «київської спадщини»?

12. Які наслідки для української політичної ідентичності мала ліквідація Гетьманщини?

13. Яким був вплив інтеграції Київської митрополії до Московського патріархату на самосвідомість українців?

14. Яку роль у легітимізації претензій на «київську спадщину» відігравала пропаганда?

15. Які імперські політики XVIII століття (зокрема, Катерина II) були спрямовані на остаточне підпорядкування українських територій?

16. Як змінювалася тактика Московії у боротьбі за Київ упродовж століть – від релігійного до воєнного тиску?

17. У чому полягала стратегія Москви з «випаленої землі», і коли вона вперше була застосована?

18. Які історичні приклади провокування внутрішніх конфліктів в Україні можна навести?

19. Як Московія використовувала внутрішньоукраїнські протиріччя на свою користь?

20. Які механізми залучення промосковських сил усередині українського політикуму існували в минулому?

21. Як діяли союзники Москви у військових кампаніях за українські землі?

22. Яку роль у просуванні «київської спадщини» відігравали союзні Москві кримські або польські сили?

23. У яких аспектах ідея «київської спадщини» вплинула на формування російського імперського наративу?

24. Чи вбачаєте ви прямий історичний зв'язок між імперською політикою XVII–XVIII століть і сучасною війною?

25. Як нині в Україні інтерпретують московську концепцію «київської спадщини»?

26. Яку роль у легітимації війни 2022 року відіграє російське тлумачення історії Києва?

27. Які паралелі можна провести між воєнною стратегією росії в минулому та сучасною агресією?

28. Які висновки можна зробити з історичного досвіду для розуміння сучасної безпекової політики?

29. Як змінювалося сприйняття Києва у московській політичній культурі?

30. Чому саме Київ став ключовим геополітичним і символічним об'єктом російської експансії?

Практичні завдання:

1. Проведіть історичне дослідження воєн Московського царства проти Речі Посполитої та Війська Запорозького у середині XVII століття, зокрема в контексті Тринадцятирічної війни, та виявіть, яку роль у цьому відігравала боротьба за українські землі.

2. Проаналізуйте перебіг російсько-польської війни 1654-1667 років у світлі прагнення Москви заволодіти Київською спадщиною, акцентуючи увагу на ключових битвах на території України.

3. Складіть хронологічну таблицю воєнних конфліктів між Московією, Річчю Посполитою та козаками в 1650-1680-х роках, зазначаючи рік, місце, учасників, результат і значення.

4. Визначте, як Андрусівське перемир'я 1667 року стало наслідком воєнних дій та які територіальні зміни воно закріпило, зокрема в контексті Києва та Лівобережної України.

5. Змодельуйте стратегічну карту битв, у яких брали участь українські козаки разом або проти московського війська, та охарактеризуйте особливості тактики обох сторін.

6. Напишіть аналітичний звіт про війну 1674-1676 років між правобережним гетьманом Петром Дорошенком, Московським царством та Османською імперією, підкреслюючи причини поразки української сторони.

7. Порівняйте військові кампанії московського війська та козацьких полків у період Гетьманщини, особливо під час Руїни, та оцініть їхню ефективність у боротьбі за Київ.

8. Проведіть аналіз бойових дій Івана Брюховецького та його союзу з Москвою, зосереджуючи увагу на тому, як ці дії вплинули на автономію Війська Запорозького.

9. Вивчіть обставини й наслідки Чигиринських походів 1677-1678 років як приклад війни Московії за контроль над «правобережною частиною Київської спадщини».

10. Проведіть дослідження воєнних конфліктів на території Слобожанщини між московськими залогами та місцевими козаками, пояснюючи, як вони були зумовлені боротьбою за вплив у регіоні.

11. Напишіть історичне есе про роль козацьких збройних формувань у стримуванні московської експансії на Правобережжі після Переяславської угоди.

12. Порівняйте дії московського війська під час бойових дій у Києві 1654 року з діями Речі Посполитої, використовуючи джерела доби та оцінюючи ставлення до місцевого населення.

13. Проаналізуйте бойові дії московської армії під час захоплення Сіверщини та Лівобережжя, акцентуючи увагу на методах ведення війни та стратегії територіального контролю.

14. Створіть презентацію на тему «Київ у центрі військової боротьби Московії, Польщі та Гетьманщини», включаючи карти, бойові схеми та наслідки окупацій.

15. Дослідіть вплив війни 1660 року (Слободищенська кампанія) на військове становище гетьмана Юрія Хмельницького та подальше посилення московського контролю.

16. Визначте, які укріплення та фортифікаційні споруди використовувалися козаками та московським військом під час збройної боротьби за Київську спадщину.

17. Напишіть огляд найважливіших битв московсько-українських воєн XVII століття, у яких доля Києва прямо чи опосередковано вирішувалася на полі бою.

18. Створіть історичну реконструкцію дипломатичних перемовин, що відбувалися на тлі воєнних дій (наприклад, Переяслав 1654, Андрусів 1667), та змодельуйте, як військові обставини впливали на рішення сторін.

19. Уявіть себе воєнним істориком і напишіть рецензію на бойові дії Московії в Україні в 1650-1680-х роках, вказуючи на зв'язок між війнами та імперськими амбіціями.

20. Проведіть рольову гру «Військова рада гетьмана», де учасники моделюють обговорення рішень про ведення бойових дій проти московських військ, обираючи тактику та оцінюючи ризики.

Теми рефератів:

1. Ідея «Третього Риму» як ідеологічне підґрунтя зовнішньої політики Московії щодо українських земель.

2. Війна Московії з Річчю Посполитою за Лівобережну Україну: причини та наслідки.

3. Андрусівське перемир'я 1667 року та його вплив на долю Києва і всієї Гетьманщини.

4. Роль Переяславської ради 1654 року в стратегії Москви щодо приєднання українських земель.

5. Московія проти Литви: битва за руські землі у XIV – XV століттях.

6. Війна 1654–1667 рр. між Московським царством та Річчю Посполитою як етап «збирання руських земель».

7. Київ як духовний і політичний центр: боротьба за символ Київської Русі.

8. Ліквідація Київської митрополії та утвердження Московського патріархату.

9. Роль козацтва у стримуванні московської експансії в XVII столітті.

10. Гетьмани України та їхня політика щодо Москви: спроби зберегти спадщину Києва.

11. Культурна експансія Московії на українські землі: мова, церква, освіта.

12. Порівняльний аналіз політики Речі Посполитої та Московії щодо Києва.

13. Спроба Москви утвердити свою легітимність через спадщину Київської Русі.

14. Військово-політичні наслідки Смоленської війни (1632-1634) для боротьби за Київ.

15. Московська централізація та знищення української автономії у XVIII столітті.
16. Київська спадщина як об'єкт дипломатичних суперечок у Європі у XVII столітті.
17. Перенесення центру східного православ'я з Києва до Москви: політичне значення.
18. Претензії Російської імперії на історію Київської Русі в імперській ідеології.
19. Політика Москви після об'єднання Київської та Московської митрополій у 1686 році.
20. Як ідея «Малоросії» витісняла київську спадщину в московському дискурсі.
21. Київська академія та її роль у збереженні культурної спадщини в умовах тиску Москви.
22. Українсько-польсько-московський трикутник у боротьбі за Київ.
23. Ставлення московських царів до Києва: політична міфологія та реальні дії.
24. Втрата незалежності Гетьманщини як наслідок тривалої війни за київську спадщину.
25. Універсали гетьманів як засіб відстоювання права на київську історичну традицію.
26. Аналіз церковної політики Петра I щодо Київської митрополії.
27. Московські історичні наративи про Київську Русь: спроба переписування минулого.
28. Київ як символ боротьби між європейською та московською цивілізаційною моделлю.
29. Погляд українських інтелектуалів XVIII – XIX ст. на спадщину Київської Русі та її викрадення росією.
30. Рецепція теми київської спадщини в сучасній історичній політиці рф та Україні.

Додаткові ресурси:

Література:

1. Брехуненко В. А. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. К. : Кліо, 2016. 224 с.
2. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. *Літорис*. URL : <http://litopys.org.ua/hrs/hrs02.htm>
3. Дорошко М. Росія проти України: історичний фронт. *Wschód Europy. Studia Humanistyczno-Społeczne*. 2022. № 8(2). С. 142-153.
4. Залізник Л. Л. Києворуська версія україногенези. Аргументи «за» і «проти». *Українознавство*. 2023. № 1(86). С. 93-107.

5. Крамар С. І. Україна-Русь vs Московія: настільна книга: навч. посібник. Хмельницький : ТзОВ «Поліграфіст», 2019. 240 с.
6. Левін О. Ідеологічна складова російсько-українських війн. Загальні тенденції і порівняння з сучасністю. *Moderni asheky vedy*: кол. монографія. 2025. Т. 57. С. 215-228.
7. Плохій С. Брама Європи (пер. з англ. Р. Клочка). Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 496 с.
8. Плохій С. Російсько-українська війна: повернення історії. К. : Клуб Сімейного Дозвілля, 2023. 352 с.
9. Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. К. : ПУ НАН України, 1998. 255 с.
10. Ситник О. М. Історичні витоки російсько-української війни 2014-2017 років. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. № 2. С. 71-81.
11. Смолій В., Боряк Г., Ясь О. За ідентичність і незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі: у 2 кн. К. : Кліо, 2022. Кн. 1. 800 с.

ТЕМА 3. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІЙНИ В ЧАСИ ГЕТЬМАНЩИНИ

У середині XVII століття почалося нове масштабне протистояння між Україною та Московією, що стало наслідком відновлення української державності в межах Гетьманщини. Саме в цей період амбіції московського царя, зокрема наміри перенести столицю до Києва, набули особливо агресивного характеру. Війна 1658-1659 років ознаменувалася однією з найблискучіших перемог козацької армії – розгромом московського війська під Конотопом.

Конотопська битва увійшла в історію як приклад успішної військової операції, що стала можливою завдяки узгодженим діям козацького війська, союзних кримських татар та професійних найманців. Оборона Конотопської фортеці виявилася героїчним прикладом витривалості українських захисників та продемонструвала силу об'єднаного спротиву в умовах зовнішньої агресії.

Ці події стали яскравим свідченням того, що Гетьманщина не лише прагнула зберегти свою автономію, а й здатна була самостійно вести великі воєнні кампанії. Війна з Московським царством в цей період набула виразного характеру боротьби за державність, у якій особливу роль відігравали дипломатія, стратегічні союзи та національна свідомість.

Питання до семінару:

1. Що таке Гетьманщина, коли вона виникла і як виглядала її система управління?
2. Які гетьмани були ключовими фігурами в період російсько-українських воєн XVII–XVIII ст.?
3. У чому полягали основні причини Руїни у другій половині XVII століття?
4. Які помилки української еліти призвели до політичної кризи та зниження автономії Гетьманщини?
5. Чому загинула Правобережна Гетьманщина і які чинники цьому сприяли?
6. Яким чином московські впливи поступово підривали незалежність Гетьманщини?
7. Яку роль відіграла Переяславська угода 1654 року у зміцненні московського контролю над українськими землями?
8. Як трактували Переяславську угоду різні сторони – козацька старшина та московський уряд?
9. У чому полягає значення Коломацької угоди 1687 року в контексті обмеження гетьманської влади?
10. Яку політику проводили московські царі щодо автономії Гетьманщини в кінці XVII – на початку XVIII ст.?
11. Як дії гетьмана Івана Мазепи стали каталізатором для війни між Московією та Україною?

12. Яке значення мала Полтавська битва 1709 року для подальшої долі Гетьманщини?

13. Як поразка Івана Мазепи вплинула на політичний статус України в межах Московської держави?

14. Яким чином внутрішні суперечності між гетьманами Лівобережжя і Правобережжя впливали на хід воєн?

15. Яку роль відігравала Річ Посполита у конфліктах між Московією та українським козацтвом?

16. Як союз зі Швецією під час Північної війни вплинув на статус Гетьманщини?

17. Чому Османська імперія та Кримське ханство були важливими гравцями у воєнних діях на території України?

18. У яких кампаніях XVIII століття українські війська брали участь під московським командуванням?

19. Як змінилась військова стратегія українського козацтва в умовах обмеженої автономії?

20. Яким чином централізаційна політика Петра I вплинула на ліквідацію інститутів Гетьманщини?

21. Як адміністративні та військові реформи Катерини II вплинули на остаточне підпорядкування України?

22. Які документи (укази, грамоти) обмежували самоврядування Гетьманщини у XVIII ст.?

23. Як розгорталася боротьба за відновлення автономії після смерті Мазепи?

24. У чому була різниця між позицією козацької старшини і московського уряду щодо військових конфліктів?

25. Чи зберігались традиції воєнного козацтва після занепаду Гетьманщини?

26. Яку роль у підтриманні бойового духу відігравала церковна структура Гетьманщини?

27. Яким був образ московського ворога у фольклорі та літописах періоду Гетьманщини?

28. Які конфлікти періоду Гетьманщини мають найбільше значення для розуміння сучасних воєн з росією?

29. Як змінився статус Запорозької Січі після втрати автономії і її роль у подальших війнах?

30. Які уроки російсько-українських конфліктів часів Гетьманщини можна застосувати для сучасного історичного аналізу?

Практичні завдання:

1. Складіть таблицю «Політика гетьманів щодо Московії», в якій порівняйте ставлення різних гетьманів до царської влади за такими критеріями: ім'я гетьмана, роки правління, політична позиція щодо Москви, основні дії та їхні наслідки для автономії Гетьманщини.

2. Упорядкуйте хронологію основних битв між козацьким військом та московською армією, зазначивши рік, назву битви, місце, учасників, результат бою та його історичне значення.

3. Порівняйте дві важливі битви доби Гетьманщини (наприклад, Конотопську та Переяславську облогу), описавши передумови, хід подій, тактичні особливості та наслідки кожної з них у спеціальній таблиці.

4. Проаналізуйте зміст Переяславської угоди 1654 року та напишіть коротке есе на тему: «Чи була угода з Москвою добровільним вибором, політичною пасткою чи військовою необхідністю?».

5. Складіть презентацію або інфографіку про Івана Виговського та Конотопську битву, включаючи причини збройного конфлікту, перебіг бою, участь татар та наслідки для Лівобережної України.

6. Оцініть умови Андрусівського перемир'я 1667 року та напишіть аналітичну записку про те, як ця угода вплинула на розподіл українських земель між Московським царством та Річчю Посполитою.

7. Створіть схему політичного трикутника Гетьманщина – Московія – Польща у 1650-1680-х роках, показавши динаміку впливів та зміну союзів у зазначений період.

8. Напишіть вигаданий щоденник козака-учасника московсько-українських війн, у якому передайте емоції, бойовий дух, оцінку союзників та враження від конкретної битви.

9. Складіть перелік гетьманів, які протидіяли московській експансії, та коротко охарактеризуйте дії кожного у контексті боротьби за збереження автономії.

10. Створіть порівняльну таблицю основних гетьманських угод із Московією: Березневі статті 1654 року, Московські статті 1665 року та Глухівські статті 1669 року, визначивши динаміку обмеження автономії.

11. Проаналізуйте історичні джерела та тексти, у яких відображене уявлення козацької еліти про Московію, і зробіть висновки про зміну риторики та довіри до царської влади.

12. Дослідіть внутрішні конфлікти на Лівобережжі у другій половині XVII століття та визначте ступінь участі Московії у підтримці чи розпалюванні міжусобиць серед української старшини.

13. Порівняйте політику Івана Брюховецького та Петра Дорошенка щодо Московського царства, виявивши, хто з них більше сприяв або, навпаки, протистояв централізації та втраті автономії.

14. Знайдіть приклади українських народних пісень або дум XVII століття, де згадується Московія, і проаналізуйте образи, які в них формуються: чи це союзник, ворог чи поневолювач.

15. Вивчіть роль православної церкви в контексті московсько-українських відносин: визначте, як духовенство підтримувало або протидіяло союзам із царською владою.

16. Нанесіть на карту місця основних битв між козацькими військами та московськими збройними формуваннями, зазначивши дату, хід подій і значення для гетьманської держави.

17. Складіть таблицю, яка відображає процес обмеження автономії Гетьманщини з боку Московії, вказавши рік, подію, форму обмеження (наприклад, заборону виборів гетьмана) та наслідки.

18. Підготуйте письмову позицію на історичну дискусію «Московія: брат чи загарбник?», використовуючи приклади з подій XVII століття та офіційних документів доби Гетьманщини.

19. Створіть художній історичний колаж або карикатуру, що ілюструє боротьбу гетьмана з московськими воєводами, відображаючи конфлікти інтересів та культурні контрасти.

20. Порівняйте зовнішньополітичні альянси Гетьманщини з різними державами – Московією, Швецією, Кримським ханством, Польщею – та напишіть аналітичний огляд переваг і ризиків кожного союзу для збереження української державності.

Теми рефератів:

1. Переяславська угода 1654 року: її стратегічне значення та історичні наслідки.

2. Політика Богдана Хмельницького у стосунках з Московським царством: союз чи пастка.

3. Війна Івана Виговського з Московією та Конотопська битва 1659 року.

4. Андрусівське перемир'я 1667 року: поділ України між Московією та Польщею.

5. Період Руїни як наслідок багатостороннього конфлікту в Центрально-Східній Європі.

6. Політика Юрія Хмельницького: невдача компромісу між трьома імперіями.

7. Московсько-українські воєнні конфлікти під час гетьманування Петра Дорошенка.

8. Відносини між Гетьманщиною та Московією в період Івана Брюховецького.

9. Повстання проти московського воєводства в Києві у XVII столітті

10. Культурна боротьба за ідентичність: діяльність Києво-Могилянської академії в умовах тиску Москви.

11. Ідеологічні підстави українського спротиву московській централізації.

12. Російське втручання у вибори гетьманів: механізми контролю.

13. Війна між Самойловичем та Дорошенком: роль Московії у внутрішньому українському конфлікті.

14. Наслідки Полтавської битви 1709 року для українсько-московських відносин.

15. Політика гетьмана Івана Мазепи як спроба уникнути московського впливу.

16. Знищення Батурина: воєнний злочин чи політичне попередження?
17. Ліквідація Запорозької Січі у 1775 році як остаточне підкорення козацької автономії.
18. Глухівські статті 1669 року: обмеження прав Гетьманщини Московою.
19. Коломацькі статті 1687 року: остаточна залежність гетьмана від царя.
20. Відмова від виборності гетьмана: запровадження «вічного гетьманства».
21. Гетьманщина в системі російського абсолютизму у XVIII столітті.
22. Роль Малоросійської колегії у контролі над автономною Україною.
23. Церковна політика Москви щодо Київської митрополії у XVII–XVIII ст.
24. Російсько-українські війни як передумова втрати автономії.
25. Вплив російської адміністрації на структуру козацького самоврядування.
26. Зовнішня політика Гетьманщини: спроби лавірування між Польщею, Туреччиною і Московією.
27. Протекціонізм чи окупація? Роль Московії у внутрішніх справах Гетьманщини.
28. Репресії проти козацької старшини після Полтави.
29. Участь українського війська у російських воєнних кампаніях XVIII століття.
30. Історична пам'ять про російсько-українські війни в період Гетьманщини у сучасній Україні.

Додаткові ресурси:

Література:

1. Борисенко В. Й. Еволюція українсько-російських відносин у другій половині XVII ст. К. : Старий світ, 2006. 276 с.
2. Брехуненко В. А. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII – XXI ст. К. : Клію, 2016. 224 с.
3. Величко С. Літопис. К. : ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2020. 1016 с.
4. Горобець В. Під булавою гетьмана. Права і вольності Гетьманщини в умовах імперського підневоля. К. : ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2024. 320 с.
5. Левін О. Ідеологічна складова російсько-українських війн. Загальні тенденції і порівняння з сучасністю. *Moderni aspekty vedy*: кол. монографія. 2025. Т. 57. С. 215-228.
6. Мицик О. Ю. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр.: наук. вид. К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2012. Т. 1. 680 с.
7. Мицик О. Ю. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр.: наук. вид. К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2013. Т. 2. 704 с.
8. Мицик О. Ю. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр.: наук. вид. К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2014. Т. 3. 424 с.

9. Петреченко І. Є. Історія України доби Гетьманщини: навч.-метод. посібник. Чернігів : НУ «ЧК» ім. Т. Г. Шевченка, 2022. 112 с.

10. Плохій С. Російсько-українська війна: повернення історії. К. : Клуб Сімейного Дозвілля, 2023. 352 с.

11. Субтельний О. Україна: історія (пер. з англ. Ю. І. Шевчука). К. : Либідь, 1991. 512 с.

12. Чухліб Т. В. Козацький устрій Правобережної України (остання чверть XVII ст.). К. : ПУ НАН України, 1996. 90 с.

Таблиця порівняння кількості військ армії Московського царства та Богдана Хмельницького у 1654 р.

Армія	Приблизна кількість військ	Склад
Військо Богдана Хмельницького	~ 100 000	Козаки (~ 60 тис.), селянсько-повстанські загони, міщани
Московська армія	~ 40 000 – 60 000	Стрілецькі полки, помісне ополчення, іноземний строй (регулярні частини європейського зразка)

На 1654 рік армія Богдана Хмельницького та московське військо були об'єднані в рамках Військового союзу після Переяславської ради. Представлена орієнтовна таблиця порівняння чисельності.

Ці дані орієнтовні, оскільки точні цифри залежать від конкретної кампанії 1654 року (війна проти Речі Посполитої). Найбільше зосередження військ було під час облоги фортець у Білорусі та на Правобережній Україні.

ТЕМА 4. ВІЙНА ІВАНА МАЗЕПИ ЗА СВОБОДУ 1708-1709 рр.

У цей період Петро I активізував наступ на суверенітет Української держави. Протягом 1701-1703 рр. козацькі полки вперше в історії воювали не як окреме військо, а під командуванням російських офіцерів. Цар послідовно відновлював контроль над Гетьманщиною, що призвело до наростання напруги в українському суспільстві.

Іван Мазепа, прагнучи зберегти автономію Гетьманщини, намагався розширити повноваження гетьманської влади, однак цар обмежив її, зокрема зробивши посаду гетьмана номінальною. В умовах загрози з боку Швеції частина української старшини підтримала ідею розриву з Москвою. У 1708 році Мазепа перейшов на бік шведського короля Карла XII, сподіваючись здобути незалежність для України. Поразка шведсько-українських військ під Полтавою в 1709 році мала катастрофічні наслідки: Іван Мазепа помер у вигнанні, а козацька автономія зазнала нищівного удару.

Після поразки Мазепи розпочався новий етап обмеження української автономії. Катерина II остаточно ліквідувала Гетьманщину (1764) та Запорозьку Січ (1775). Ці події стали символом завершення епохи козацької державності та перетворення України на імперську провінцію. Війна Івана Мазепи стала не лише національною трагедією, а й проявом прагнення українців до незалежності, яке не було реалізовано в той період. Але залишило глибокий слід у національній пам'яті.

Питання до семінару:

1. Які стратегічні помилки допустив Петро I щодо захисту українських земель, що змусило Мазепу діяти самостійно?
2. Чому Іван Мазепа вважав союз із Швецією єдиним шансом для збереження української автономії?
3. Якими були економічні та політичні умови в Гетьманщині перед переходом Мазепи на бік Карла XII?
4. Як на рішення Мазепи вплинули дії московського уряду в період 1700-1708 років?
5. Якими були основні аргументи Мазепи для української еліти щодо підтримки антимосковського курсу?
6. Чому Запорозька Січ підтримала Івана Мазепу, а частина старшини – ні?
7. Як дії Карла XII підтвердили або спростували надії українського гетьмана на підтримку?
8. Які положення українсько-шведського союзу 1708 року стали критично важливими?
9. Чому знищення Батурина стало символом московської жорстокості та воєнного терору?

10. Яким був хід Полтавської битви, і чому вона стала вирішальною в долі війни?
11. Як московська пропаганда формувала образ Мазепи як зрадника?
12. Яке значення анафеми на Мазепу для української церкви та її ставлення до гетьмана?
13. Чому Карл XII не зміг ефективно використати допомогу українського війська?
14. Яку роль у війні відіграв Пилип Орлик – наступник Івана Мазепи?
15. Як міжнародні обставини (позиція Османської імперії, Польщі, Кримського ханства) вплинули на перебіг війни?
16. Чому підтримка Швеції не була достатньою для перемоги українсько-шведського союзу?
17. Яке значення мала Полтава не лише для України, а й для всієї Європи?
18. Як Мазепа намагався налагодити дипломатичні контакти з європейськими державами?
19. Які внутрішні конфлікти в Гетьманщині ослабили позиції Мазепи в критичний момент?
20. Чому союз зі шведами вважався «зрадою» в офіційній московській історіографії?
21. Яким був вплив війни на селянство та населення Гетьманщини?
22. Яку роль відіграла козацька символіка в ідеології Мазепи?
23. Як російські війська використовували тактику терору для придушення спротиву?
24. Як на долю Мазепи вплинула поразка та втеча до Молдавії?
25. Яке значення мала Конституція Пилипа Орлика як спадщина мазепинської традиції?
26. Як Мазепа використовував українську історичну пам'ять і княжу спадщину у своїй пропаганді?
27. У чому полягала різниця між метою війни Мазепи та офіційною метою московської кампанії?
28. Які уроки війни Івана Мазепи за незалежність можуть бути актуальними для сучасної України?
29. Як образ Мазепи змінювався в українській літературі, історіографії та мистецтві?
30. Як сучасна Україна вшановує пам'ять Івана Мазепи – постаті, яка символізує прагнення до свободи?

Практичні завдання:

1. Аналіз листа Івана Мазепи до Карла XII (1708).
Завдання: прочитайте уривок листа.
Питання: які мотиви переходу Мазепи на бік шведів він обґрунтовує? Який образ царя Петра I постає в документі?
2. Універсал Мазепи до українського народу (1708).
Завдання: опрацюйте текст універсалу.

Питання: які аргументи Мазепа висуває для легітимації своїх дій перед козаками та селянами?

3. «Літопис Самовидця» про Полтавську битву.

Завдання: прочитайте уривок про битву.

Питання: які наслідки поразки для України виокремлює автор? Як подано українське військо?

4. Карта битви під Полтавою.

Завдання: опрацюйте мапу бойових дій.

Інструкція: позначте головні позиції армій Мазепи, Карла XII, Петра I.

Питання: яке стратегічне положення займала українська армія?

5. Порівняльна характеристика союзів: Москва – Швеція.

Завдання: складіть таблицю переваг і ризиків обох союзів.

Питання: чи мав Мазепа альтернативу?

6. Біографія Івана Мазепи.

Завдання: створіть презентацію або постер про життєвий шлях гетьмана.

Фокус: освіта, кар'єра, політичні досягнення, конфлікт із Петром I.

7. Роль Запорозької Січі у війні 1708-1709 рр.

Завдання: дослідіть позицію Січі.

Питання: чому запорожці підтримали Петра I, а не Мазепу? які були наслідки для Січі?

8. Образ Мазепи в літературі

Завдання: прочитайте уривок із поеми Байрона «Мазепа» або твору Багряного.

Питання: як іноземні й українські автори бачать Мазепу? Це герой чи зрадник?

9. Порівняння поглядів істориків.

Завдання: ознайомтеся з поглядами українських і російських істориків на Мазепу.

Питання: у чому розбіжності? Як це пояснити?

10. Вірність присязі чи захист інтересів народу?

Завдання: проведіть дискусію у класі.

Тема: чи мав право Мазепа порушити присягу цареві заради державності?

11. Роль релігії у політиці Мазепи.

Завдання: вивчіть меценатську діяльність Мазепи щодо церков.

Питання: чому саме церкви стали об'єктом його уваги? Як це впливало на авторитет гетьмана?

12. Виготовлення тематичної інфографіки.

Завдання: створіть інфографіку «10 фактів про війну Мазепи за незалежність».

Інструменти: Canva, PowerPoint, Illustrator.

13. Мазепа в національній пам'яті.

Завдання: проаналізуйте, як сьогодні вшановують Івана Мазепу.

Результат: напишіть коротке дослідження з прикладами пам'ятників, назв вулиць, шкільних програм.

14. Культурний спадок епохи Мазепи.

Завдання: визначте архітектурні об'єкти доби мазепинського бароко.

Результат: створіть фотоколаж із підписами (Собор святого Миколая у Києві, церкви у Чернігові тощо).

15. Аналітична довідка: Полтавська битва.

Завдання: складіть аналітичну довідку на 300 слів: причини поразки, її наслідки, роль України.

Питання: чому союз із Швецією не забезпечив перемогу?

16. Творче завдання: «Щоденник Мазепи».

Завдання: напишіть вигадану сторінку щоденника Мазепи за день до переходу на бік шведів.

Обсяг: 250-300 слів.

17. Порівняння з Богданом Хмельницьким.

Завдання: порівняйте політичну стратегію Мазепи з діями Хмельницького.

Питання: що об'єднує їх? у чому розходження?

18. Вплив поразки на майбутнє України.

Завдання: напишіть есе «Що втратила Україна після поразки під Полтавою?»

Обсяг: 400-500 слів.

19. Символіка гетьманської влади.

Завдання: опишіть клейноди, гетьманські знаки влади.

Питання: як Мазепа використовував символи для легітимації своєї влади?

20. Власна позиція.

Завдання: дайте письмову відповідь: «Чи був Іван Мазепа зрадником, героєм чи прагматиком?»

Обсяг: 300 слів з аргументами на основі історичних джерел.

Теми рефератів:

1. Геополітичні обставини Північної війни: вплив на українське питання.
2. Причини переходу Івана Мазепи на бік Швеції у 1708 році.
3. Роль шведського короля Карла XII в українсько-московському протистоянні.
4. Батуринська катастрофа: злочин як інструмент московської політики.
5. Союз Мазепи з Карлом XII: очікування, дипломатичні гарантії та реальність.
6. Полтавська битва як перелом у війні Мазепи за незалежність.
7. Позиція козацької старшини щодо союзу Мазепи зі Швецією.
8. Переяслав 1654 vs Полтава 1709: два вибори, два результати.
9. Військова стратегія Івана Мазепи: мобілізаційний потенціал та слабкості.

10. Фінансування війни Мазепи: економічна база та ресурси Гетьманщини.
11. Роль православної церкви у формуванні образу зрадника або героя.
12. Участь запорожців у війні 1708-1709 років: позиція Січі щодо Мазепи.
13. Образ Мазепи в російській імперській історіографії та його трансформації.
14. Вигнання Мазепи і його смерть у вигнанні: доля гетьмана після поразки.
15. Українське населення у вирі війни: підтримка, нейтралітет, опір.
16. Антимазепинська кампанія Петра I: правові, пропагандистські та репресивні методи.
17. Політика Петра I щодо Гетьманщини після поразки Мазепи.
18. Наказне гетьманство Скоропадського як форма покарання за прагнення незалежності.
19. Образ Івана Мазепи в українській літературі (від Шевченка до сучасності).
20. Мазепа як символ національного визвольного руху в українській історії.
21. Політика гетьмана до 1708 року: чи дійсно Мазепа довго коливався?
22. Дипломатична діяльність Мазепи: контакти з Османською імперією, Річчю Посполитою та Швецією.
23. Ставлення європейських держав до союзу Мазепи з Карлом XII.
24. Боротьба за автономію чи незалежність: дискусії навколо політики Мазепи.
25. Відлуння поразки Мазепи у подальшій історії українського державотворення.
26. Мазепа в українському фольклорі та народній традиції.
27. Цензура пам'яті: імперська політика стирання образу Мазепи.
28. Наслідки Полтавської битви для автономного статусу Гетьманщини.
29. Відзначення постаті Мазепи в українській історичній політиці XX – XXI ст.
30. Іван Мазепа і європейська ідея: бачення України в системі міжнародних відносин.

Додаткові ресурси:

Література:

1. Журавель Ю. Мазепа. Крок до правди. К. : ГО «Не будь байдужим!», 2008. 13 с.
2. Левін О. Ідеологічна складова російсько-українських війн. Загальні тенденції і порівняння з сучасністю. *Moderni asheky vedy*: кол. монографія. 2025. Т. 57. С. 215-228.
3. Луняк Є. Козацька Україна XVI – XVIII ст. у французьких історичних дослідженнях. Київ – Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2012. 808 с.

4. Оглоблин О. П. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк; Київ; Львів; Париж; Торонто : Українське історичне товариство, 2001. С. 58-70.
5. Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури. Київ, 2005.
6. Плохій С. В ім'я милої вітчизни: вірність та зрада Івана Мазепи. *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2006. № 6. С. 279.
7. Сізарєв К. К. Гібридна окупація Кримського ханства Російською імперією в другій половині XVIII – на початку XIX століття. *Humanitarian paradigm*. 2020. № 1(3). С. 35-36.
8. Сокирко О. Український Рубікон. Полтавська битва 27 червня 1709 р.: у 2 ч. К. : Темпора, 2008. Ч. 1. 80 с.
9. Субтельний О. Україна: історія (пер. з англ. Ю. І. Шевчука). К. : Либідь, 1991. 512 с.
10. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т., 14 кн. Київ, 2001. Т. 3, кн. 2. С. 301.
11. Яковенко Н. Нарис історії України. Київ, 2022. 380 с.

**Таблиця порівняння кількості військ у Полтавській битві 1709 р.
Петра І та шведів разом з козаками Мазепи**

Загальна чисельність військ	Регулярні війська	Нерегулярні війська	Учасники	Артилерія	Втрати (вбиті/поранені/ полонені)
Московське царство (Петро І)	~ 75,000- 80,000	~ 54,000	~ 23,000 (калмики, донські козаки, козаки Скоропадського тощо)	102-323 гармати ~ 1345 вбитих,	~ 1,345 вбитих, ~ 3,290 поранених
Шведи + козаки Мазепи та Гордієнка	~ 22,000- 25,000	~ 17,000 (шведи)	~ 5,000-8,000 (козаки Мазепи та запорожці Гордієнка)	4 гармати	~ 6,900-9,234 вбитих, ~ 2,800-3,000 полонених, решта здалися під Переволочною

Полтавська битва 1709 року була ключовою подією Великої Північної війни. Нижче наведено таблицю порівняння кількості військ армії Петра І (Московське царство) та союзних сил шведів під командуванням Карла XII разом із козаками Івана Мазепи та Костя Гордієнка.

Пояснення:

1. Московське царство:

Загальна чисельність армії Петра І оцінюється в 75,000-80,000 осіб, з яких до бою було залучено близько 40,000-54,000 регулярних військ.

Нерегулярні формування включали калмиків, донських козаків, чугуївців та козаків Івана Скоропадського.

Артилерія була значно потужнішою, включала 102-323 гармати (зокрема 40 захоплених у Батурині).

Втрати були відносно низькими: близько 1,345 вбитих і 3,290 поранених.

2. Шведи та козаки:

Шведська армія на момент битви була ослаблена через сувору зиму 1708-1709 років, поразку під Лісною та брак припасів. До бою Карл XII зміг виставити близько 17,000 регулярних військ (10 піхотних і 14 кавалерійських полків).

Козаки Мазепи та Гордієнка налічували 5,000-8,000 осіб, але більшість із них охороняли обоз або брали участь в облозі Полтави, а не в головній битві.

Артилерія шведів була мінімальною (4 гармати) через брак пороху.

Втрати були катастрофічними: 6,900-9,234 вбитих, 2,800-3,000 полонених, а решта (близько 16,000) здалися під Переволочною.

Примітки:

Чисельність військ варіюється залежно від джерел, оскільки історики по-різному оцінюють загальну кількість і розподіл сил.

Козаки Мазепи та Гордієнка не брали активної участі в головній битві, виконуючи допоміжні функції (охорона обозу, облога Полтави).

Значна перевага Московського царства в чисельності, артилерії та припасах стала вирішальним фактором перемоги.

ТЕМА 5. ВІЙНИ З БІЛЬШОВИЦЬКОЮ РОСІЄЮ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ 1917-1921 рр.

Період 1917-1921 рр. охоплює етап Української революції, під час якої розгорнулася збройна боротьба України за незалежність проти більшовицької росії. Після падіння Російської імперії більшовицький режим прагнув поширити свою владу на українські землі, включивши їх до складу радянської держави. У цей час Українська Народна Республіка намагалася відстояти державну незалежність і суверенітет, проте наштовхнулася на масштабну збройну агресію з боку радянської росії.

Війни з більшовицькою росією мали кілька етапів. Перша більшовицько-українська війна (грудень 1917 – лютий 1918) позначилася захопленням Києва більшовицькими військами та масовим терором. Ці події мають чіткі паралелі з сучасною війною росії проти України. Друга війна (січень – червень 1919 року) стала новою хвилею наступу Червоної армії, що прагнула знищити УНР. Третій етап охоплює події 1920-1921 років, коли остаточна поразка українського війська завершилася ліквідацією УНР і створенням УСРР – Української Соціалістичної Радянської Республіки як складової частини СРСР. Репресії проти української еліти, насильницьке знищення національних традицій, наступ на церкву і геноцид українського селянства у формі Голодомору стали прямими наслідками цього періоду.

Історичні події 1917-1921 рр. мають важливе значення для розуміння сучасної російсько-української війни. Паралелі між більшовицькою агресією та сьогодишньою війною росії проти України дозволяють краще усвідомити спадкоємність імперської політики. Збереження історичної пам'яті про цю боротьбу посилює національну ідентичність і зміцнює сучасну державність.

Питання до семінару:

1. Які політичні та соціальні чинники зумовили початок війни між УНР і більшовицькою росією?
2. Як більшовики обґрунтовували свою інтервенцію в Україну у 1917-1918 рр.?
3. Яке значення мав I Всеукраїнський з'їзд Рад у Харкові для легітимації більшовицької влади в Україні?
4. Чому бій під Крутами вважається моральною перемогою української молоді?
5. Як організовувалася оборона Києва під час наступу більшовиків у січні 1918 року?
6. Яким було ставлення місцевого населення до більшовиків та УНР у період війни?
7. Які методи пропаганди використовували більшовики проти уряду УНР?
8. Як утворення Директорії вплинуло на хід війни за незалежність?

9. Чому гетьман Павло Скоропадський втратив підтримку значної частини українського суспільства?
10. Як війна з більшовиками вплинула на становлення української дипломатії?
11. Яким був міжнародний статус УНР у роки війни і хто визнав її незалежність?
12. Як Центральні держави (Німеччина, Австро-Угорщина) впливали на події в Україні 1918 року?
13. Чим була важлива допомога Антанти для більшовицького або українського табору?
14. Яким чином формувалася Армія УНР та в чому полягала її стратегія протидії більшовикам?
15. Яку роль відіграли отамани у збройному конфлікті – союзники чи дестабілізатори?
16. Як Симон Петлюра намагався налагодити військово-політичні союзи?
17. Що стало передумовою Варшавського договору 1920 року між УНР та Польщею?
18. Яке значення мав Перший зимовий похід армії УНР у 1919-1920 рр.?
19. Як більшовики реагували на антипартизанський опір у сільській місцевості?
20. Яке місце в історії займає оборона Кам'янця-Подільського у боротьбі УНР?
21. Чому УНР не вдалося утримати владу після серії поразок від більшовиків?
22. Як вплинули внутрішні суперечності в УНР на результат війни?
23. У чому полягали особливості більшовицької політики «українізації» після окупації?
24. Як відбувалася мобілізація в армію УНР та які були її труднощі?
25. Яким був вплив селянських повстань (наприклад, махновщини) на війну за незалежність?
26. Яку позицію займала Західноукраїнська Народна Республіка в конфлікті?
27. Як відбувалося завершення бойових дій у 1921 році?
28. Яким чином Ризький мир 1921 року вплинув на остаточний поділ українських земель?
29. Як українська еміграція оцінювала результати боротьби за незалежність у 1917–1921 рр.?
30. Які уроки цієї війни актуальні для сучасної української політики та історичної пам'яті?

Практичні завдання:

1. Хронологічна шкала подій.

Мета: встановити послідовність ключових подій.

Інструкція: створіть хронологічну шкалу з 10 найважливіших подій війни за незалежність України (наприклад, утворення УЦР, проголошення УНР, наступ Муравйова, Акт Злуки, війна з більшовиками тощо), додайте короткий опис до кожної.

2. Політичні акти УНР.

Мета: зрозуміти роль Універсалів УЦР.

Інструкція: порівняйте I-IV Універсали. Визначте, як змінювався політичний статус України, поясніть значення IV Універсалу для проголошення незалежності.

3. Географія боротьби.

Мета: вивчити основні осередки збройної боротьби.

Інструкція: позначте на контурній карті головні центри опору: Київ, Харків, Катеринослав, Кам'янець-Подільський, Полтава, Одеса, для кожного міста вкажіть його роль у війнах 1917-1921 рр.

4. Порівняльна характеристика армій.

Мета: оцінити військовий потенціал сторін.

Інструкція: порівняйте УГА, Армію УНР і більшовицькі сили за такими критеріями: чисельність, озброєння, організація, підтримка населення.

5. Персоналії доби.

Мета: ознайомити з лідерами визвольного руху.

Інструкція: складіть картки 5-7 діячів (Симон Петлюра, Євген Коновалець, Павло Скоропадський, Володимир Винниченко, Нестор Махно) з короткою біографією та оцінкою їхньої ролі.

6. Причини поразки.

Мета: зрозуміти внутрішні й зовнішні причини поразки УНР.

Інструкція: напишіть аналітичну записку (200 слів) на тему: «Чому Україна програла війну за незалежність у 1921 році?»

7. Акт Злуки 22 січня 1919 р.

Мета: з'ясувати значення об'єднання ЗУНР і УНР.

Інструкція: проаналізуйте текст Універсалу про Злуку, напишіть, чому це об'єднання не стало довготривалим.

8. Роль махновського руху.

Мета: вивчити альтернативні сили доби.

Інструкція: опишіть рух Нестора Махна: його ідеологію, територію контролю, роль у боротьбі з більшовиками та білими.

9. Дипломатія УНР.

Мета: дослідити спроби міжнародної легітимізації УНР.

Інструкція: створіть таблицю з дипломатичними зусиллями УНР (наприклад, Брестський мир, місії в Європі, Варшавська угода 1920 р.), оцініть їх ефективність.

10. Визвольні війни в українській історіографії.

Мета: порівняти погляди істориків.

Інструкція: оберіть двох істориків (наприклад, Субтельний, Яковенко, Смолій) і порівняйте їхні оцінки подій 1917-1921 рр. у вигляді короткої таблиці або порівняльної характеристики.

11. Газетна аналітика.

Мета: ознайомитися з джерелами того часу.

Інструкція: знайдіть і проаналізуйте одну статтю з періодичних видань УНР (або сучасних публікацій на цю тему), напишіть короткий аналіз.

12. Інфографіка про боротьбу за Київ.

Мета: розвивати візуалізацію історичних подій.

Інструкція: створіть інфографіку про ключові битви за Київ 1918-1920 років, вкажіть, хто і коли контролював місто, які були наслідки.

13. Словник понять і термінів.

Мета: засвоїти терміни доби.

Інструкція: складіть словник із 10 термінів (УНР, більшовики, Директорія, гетьманат, армія, союзники, федерація, автономія тощо) з короткими поясненнями.

14. Карта розподілу сил у 1919 р.

Мета: візуалізувати політичну ситуацію.

Інструкція: на карті України 1919 року позначте території, підконтрольні УНР, ЗУНР, більшовикам, білим, махновцям.

15. Порівняння гетьманату і Директорії.

Мета: розвинути вміння аналізу політичних систем.

Інструкція: порівняйте гетьманат П. Скоропадського та Директорію за такими критеріями: форма правління, опора на соціальні групи, зовнішня політика, тривалість існування.

16. Мистецтво доби визвольних змагань.

Мета: ознайомитись із культурним життям під час війни.

Інструкція: знайдіть приклади художніх творів, пісень, плакатів, присвячених визвольній боротьбі, проаналізуйте 1-2 приклади.

17. «Щоденник вояка УНР».

Мета: розвинути історичну уяву.

Інструкція: напишіть вигаданий уривок щоденника (150-200 слів) від імені бійця армії УНР, описуючи події, враження, сподівання.

18. Вивчення документів.

Мета: розвинути навички роботи з джерелами.

Інструкція: опрацюйте фрагмент Акта Злуки, наказів армії УНР або декларацій більшовиків, визначте їх основні тези та мету.

19. Урок-дискусія: «Чи могла Україна зберегти незалежність у 1921 році?»

Мета: застосувати знання для формування судження.

Інструкція: підготуйте аргументи «за» і «проти» в групах, обґрунтуйте свою позицію фактами.

20. Сучасна пам'ять про події 1917-1921 рр.

Мета: усвідомити актуальність теми.

Інструкція: підготуйте коротку презентацію або відео про те, як сьогодні вшановують борців за незалежність (пам'ятники, назви вулиць, дні пам'яті тощо).

Теми рефератів:

1. Перша війна УНР з більшовицькою росією: передумови, бойові дії, наслідки.
2. Бій під Крутами 1918 року: героїзм української молоді як символ опору.
3. Політика Центральної Ради в умовах російської агресії.
4. Значення IV Універсалу УЦР для української державності та міжнародного визнання.
5. Боротьба за Київ у 1917-1918 рр.: військова та політична динаміка.
6. Брестський мир і дипломатична гра навколо українського питання.
7. Створення Директорії УНР: новий етап боротьби за незалежність.
8. Роль Симона Петлюри як головного військово-політичного лідера УНР.
9. Українсько-польський союз 1920 року: військова доцільність і політична суперечність.
10. Партизанський та повстанський рух як форма опору більшовицькій окупації.
11. Антибільшовицькі селянські повстання в Україні: масштаби та лідери.
12. Політика більшовицького «воєнного комунізму» і її вплив на населення України.
13. Пропаганда більшовиків: методи боротьби з українським національним рухом.
14. Культурна війна: знищення українських освітніх і наукових інституцій.
15. Дипломатичні спроби УНР отримати визнання від західних держав.
16. Політика радянської росії щодо України у 1919-1920 рр.
17. Втрата незалежності: аналіз причин військової поразки УНР.
18. Військові операції Червоної армії проти Армії УНР.
19. Боротьба Західноукраїнської Народної Республіки та її союз із УНР.
20. Внутрішні суперечності в українському таборі як фактор поразки.
21. Вплив більшовицької окупації на селянство: конфіскації, репресії, голод.
22. Українська дипломатія у роки війни: місія Голубовича, Шульгина, Петлюри.
23. Падіння Києва у 1919 році: військова катастрофа і її політичні наслідки.
24. Становище української інтелігенції в умовах війни з більшовиками.
25. Ліквідація УНР більшовицькою владою: політичні репресії і знищення державності.

26. Внесок окремих українських військових частин у боротьбу з більшовиками.
27. Діяльність УНР у вигнанні після 1921 року.
28. Ризький мир 1921 року і його наслідки для долі українських земель.
29. Порівняльна характеристика національної політики УНР і більшовицького режиму.
30. Історичні уроки українсько-більшовицької війни: що актуально для сучасної України.

Додаткові ресурси:

Література:

1. Верстюк В. Хроніка української революції 1917-1921 рр. К. : ПУ НАН України, 2021. Ч. 1. 532 с.
2. Головченко В. І. Українське питання в роки Першої світової війни: монографія. К. : Парламентське вид-во, 2009. 448 с.
3. Гуржій О. І., Реєнт О. П. Славетні битви на теренах України: від князівської доби до початку ХХ століття. К. : Арій, 2012. 336 с.
4. Дедурін Г. Г. Бойові дії УГА на території УНР влітку 1919 року. Міжкаф. круг. стіл до Дня Соборності України (м. Харків, 20 січня 2017 р.). Харків, 2017. С. 39-42. URL : https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/20_01_2017/pdf/9.pdf.
5. Добко Т., Дуднік О. Українська революція (1917-1921) у бібліографічних покажчиках: монографія. Київ, 2022. 389 с.
6. Жванко Л. М. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914-1918 рр.): монографія. Харків : Віровець А. П. «Апостроф», 2012. 568 с.
7. Левін О. Ідеологічна складова російсько-українських війн. Загальні тенденції і порівняння з сучасністю. *Moderni asheky vedy*: кол. монографія. 2025. Т. 57. С. 215-228.
8. Литвин В. М. Перша світова війна 1914-1918 рр. і Україна. К. : Наук. думка, 2014. 452 с.
9. Перша війна Радянської Росії проти УНР 1917-1918. URL : http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21S.TR=Persha_vijna_RadRosii_protiv_UNR_19171918.
10. Реєнт О. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У 2-х кн. К. : КЛІО, 2014. Кн. 1. 784 с.
11. СЕРГІЙЧУК В. Героїка трагедії Крут. К. : Україна, 2008. 462 с.
12. Синявська О. Перша війна більшовицької Росії проти УНР крізь призму українських ЗМІ. *Культурологічний альманах*. 2024. № 2(10). С. 88-95.
13. Смолій В. А. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У 2-х кн. К. : КЛІО, 2015. Кн. 2. 800 с.
14. Українська революція 1917-1921 років. URL : <https://uinp.gov.ua/aktualni-temy/ukrayinska-revoluciya-1917-1921-rokiv>.

Таблиця порівняння військ УНР та більшовицької росії

Дата	Місце/Region	Подія/Опис
Грудень 1919	Поділля, район Старокостянтинова	Початок Зимового походу після загрози знищення армії УНР більшовиками і білогвардійцями
Січень 1920	Київщина, Черкащина	Бої з більшовиками, рейди по тилах Червоної армії
Лютий 1920	Уманщина	Вдалий прорив, захоплення зброї та боєприпасів
Березень 1920	Єлисаветград, Знам'янка	Зіткнення з білогвардійцями, маневрений характер бойових дій
Квітень 1920	Південна Україна	Переходи через степи, важке становище через брак продовольства та хвороби
Травень 1920	район Балти – з'єднання з польською армією	Завершення Зимового походу, з'єднання з армією Польщі та новий етап бойових дій

Таблиця узагальнює основні етапи Зимового походу Армії УНР (грудень 1919 – травень 1920) під проводом Симона Петлюри.

Цей похід вважається героїчною сторінкою історії УНР – 6-місячний рейд у ворожому тилу, попри складні умови, засвідчив високий бойовий дух українських вояків.

ТЕМА 6. БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ ОУН І УПА ПРОТИ МОСКВИ

У міжвоєнний період Україна опинилася розділеною між СРСР та Польщею, Румунією і Чехословаччиною. В умовах втрати державності, політичних репресій і знищення української культури організація українських націоналістів (ОУН) розпочала підпільну боротьбу за відновлення незалежної України. Після радянської окупації Західної України у 1939-1941 роках, а потім знову у 1944-1991 роках, боротьба загострилася, адже радянська влада супроводжувалася депортаціями, колективізацією, масовими репресіями і фізичним винищенням української інтелігенції.

У роки Другої світової війни ОУН та створена УПА (Українська повстанська армія) боролися як проти нацистського, так і проти радянського режимів, вбачаючи у них загрозу національному існуванню. Протягом 1940–1950-х років УПА вела тривалу війну проти радянської влади, зокрема внутрішніх військ НКВС. Збройне підпілля ОУН і УПА стало символом українського опору, а їхня діяльність була спрямована на відновлення незалежної держави. Навіть після поразки визвольного руху значна частина учасників продовжувала боротьбу в еміграції, зберігаючи національні ідеї у діаспорних організаціях.

Сьогодні внесок ОУН і УПА визнається як один з головних чинників, що сформували українську ідентичність у ХХ столітті. Постать героїв УПА, жертв репресій, їхня боротьба в міжнародному вимірі розглядається як частина глобальної історії спротиву поневолених народів тоталітарним режимам. Ця тема також дозволяє краще зрозуміти природу сучасної російсько-української війни, яка є продовженням столітнього опору за державну незалежність.

Питання до семінару:

1. Ідеологічні передумови створення ОУН у 1929 році.
2. Вплив політичної ситуації в Західній Україні на формування націоналістичного руху.
3. Формування структури та мета діяльності ОУН у міжвоєнний період.
4. Євген Коновалець – засновник і стратег ОУН.
5. Розкол ОУН на бандерівське і мельниківське крила: причини та наслідки.
6. Степан Бандера: політичний портрет лідера українського націоналізму.
7. Створення та бойова діяльність Української Повстанської Армії (УПА).
8. Тактика збройної боротьби УПА проти радянських каральних органів.
9. Протистояння УПА з нацистськими та польськими військовими формуваннями.
10. Основні бойові операції УПА проти радянських військ: аналіз та значення.
11. УПА як приклад народної партизанської армії у ХХ столітті.

12. Взаємовідносини ОУН(б) та ОУН(м): ідеологічні відмінності та спільні цілі.

13. Роль жінок в ОУН і УПА: бойова, розвідувальна, медична діяльність.

14. Зв'язки УПА з українським підпіллям на східних територіях.

15. Роль духовенства в підтримці повстанського руху.

16. Боротьба УПА на Волині й у Галичині: регіональні особливості.

17. Радянська пропаганда проти ОУН і УПА: образ ворога в СРСР.

18. Допомога та підтримка УПА з боку українського селянства.

19. Спецоперації НКВС/КДБ проти командирів УПА.

20. Збройне підпілля ОУН у післявоєнні роки (1945-1950): стратегія виживання.

21. Військове командування УПА: Роман Шухевич та його роль у русі опору.

22. Зовнішньополітична діяльність ОУН: спроби дипломатичного визнання.

23. Оцінка діяльності УПА в документах Організації Об'єднаних Націй.

24. Меморіалізація та історична реабілітація учасників УПА в незалежній Україні.

25. Боротьба УПА та її вплив на формування українського спротиву в ХХ столітті.

26. Порівняльний аналіз збройної боротьби УПА та інших визвольних рухів Європи.

27. Політика радянських репресій проти колишніх учасників УПА в 1950–1980-х роках.

28. Відлуння боротьби ОУН і УПА в культурі, літературі та кінематографії.

29. Спадщина визвольного руху ОУН і УПА в політиці сучасної України.

30. ОУН і УПА в історичній пам'яті: дискусії, міфи й факти.

Практичні завдання:

1. Порівняльний аналіз пропаганди.

Завдання: порівняйте пропагандистські матеріали ОУН/УПА та радянської влади в 1940-1950-х роках.

Інструкція: знайдіть приклади листівок, плакатів, звернень обох сторін. Результат: створіть таблицю або короткий звіт (2-3 сторінки).

2. Роль жінок в ОУН і УПА.

Завдання: дослідіть участь жінок у повстанському русі.

Інструкція: опрацюйте біографії відомих учасниць (зв'язкові, санітарки, розвідниці).

Результат: напишіть біографічний нарис або створіть інфографіку.

3. Аналіз сучасного сприйняття.

Завдання: порівняйте трактування ОУН/УПА в Україні та росії.

Результат: напишіть статтю (600-800 слів) або створіть мультимедійну презентацію.

4. ОУН і УПА в історичних фільмах.

Завдання: оцініть, як зображено повстанців у художньому кіно.

Інструкція: перегляньте 1-2 фільми (наприклад, «Чорний ворон», «Залізна сотня»).

Результат: напишіть есе (250-300 слів) із критичним аналізом зображення історичних постатей.

5. Літературні образи борців УПА.

Завдання: знайдіть приклади з української літератури, де зображено учасників УПА.

Результат: напишіть відгук на твір або доберіть цитати й прокоментуйте їх.

6. Біографія командира УПА.

Завдання: підготуйте мультимедійну презентацію або постер про Романа Шухевича, Дмитра Клячківського або Василя Кука.

Інструкція: включіть основні віхи життя, бойовий шлях, обставини загибелі.

Результат: презентація (8-10 слайдів).

7. Міфи про УПА.

Завдання: розвінчайте три поширені міфи про діяльність УПА.

Інструкція: скористайтесь офіційними джерелами, аналітикою істориків.

Результат: підготуйте інфографіку або текст-аналітику.

8. Хронологія боротьби УПА.

Завдання: складіть таблицю з основними етапами боротьби ОУН-УПА (1942-1954).

Результат: хронологічна таблиця (дата, подія, значення).

9. Географія спротиву.

Завдання: позначте на карті райони активної діяльності УПА.

Результат: карта з позначенням лісових баз, боїв, територій контролю.

10. Аналіз джерел з «Літопису УПА».

Завдання: прочитайте фрагмент документу повстанського походження.

Результат: напишіть рефлексію (до 300 слів) про його зміст та значення.

11. УПА проти німців і проти СРСР.

Завдання: порівняйте боротьбу УПА з обома тоталітарними режимами.

Результат: таблиця «УПА проти Німеччини / проти СРСР» із прикладами боїв, втрат, стратегій.

12. Пам'ять про УПА в українському суспільстві.

Завдання: опишіть форми вшанування учасників повстанського руху.

Інструкція: використайте приклади з вашої місцевості.

Результат: фотофіксація або пост у форматі соцмереж.

13. Створення профілю повстанця.

Завдання: уявіть, що ви створюєте музейний стенд.

Результат: опис профілю повстанця: ім'я (вигадане), біографія, бойовий шлях, загибель.

14. Роль церкви в підтримці УПА.

Завдання: дослідіть, як УГКЦ підтримувала повстанців.

Результат: напишіть нарис (до 400 слів) про підпільну місію священників.

15. Радянські каральні операції.

Завдання: опишіть приклад однієї з великих каральних операцій НКВС проти УПА.

Результат: хронологія, місце, масштаби, наслідки (до 250 слів).

16. Реконструкція повстанського життя.

Завдання: складіть план одного дня повстанця УПА (їжа, чергування, завдання, зв'язок, небезпеки).

Результат: текст у форматі міні-есе або відео.

17. Створення інфографіки «Зброя УПА».

Завдання: знайдіть інформацію про озброєння повстанців.

Результат: інфографіка або постер із зображеннями та описами.

18. УПА в художніх картинах.

Завдання: знайдіть приклади зображення УПА в живописі.

Результат: аналіз 1-2 картин (автор, сюжет, символіка).

19. Створіть музейний стенд ОУН-УПА.

Завдання: підготуйте макет інформаційного стенду для шкільного музею.

Результат: фото, біографії, карти, артефакти, QR-коди з джерелами.

20. Дискусія: «Чи можна назвати ОУН і УПА героями?»

Завдання: розділіться на 2 групи: за та проти.

Результат: підготуйте аргументи з історичних джерел і проведіть дискусію в класі або онлайн.

Теми рефератів:

1. Формування ОУН: ідеологія, лідери, цілі.
2. Від ОУН до УПА: етапи еволюції українського підпілля.
3. Степан Бандера та його роль у боротьбі проти радянської окупації.
4. Організаційна структура УПА: командування, мережа, забезпечення.
5. Тактика партизанської війни УПА проти Червоної армії та НКВС.
6. Пропагандистська діяльність ОУН та контрпропаганда радянської влади.
7. Взаємини УПА з польським підпіллям: конфлікти та порозуміння.
8. УПА у роки Другої світової війни: боротьба на два фронти.
9. Жіноча участь у визвольному русі: жінки в ОУН і УПА.
10. Радянські каральні операції проти УПА: масштаби і наслідки.
11. Взаємини між ОУН-Б і ОУН-М: розбіжності у стратегії визвольної боротьби.
12. Лідери УПА: Роман Шухевич (Тарас Чупринка) як символ боротьби.
13. Політика СРСР щодо УПА: тактика розколу та знищення.
14. УПА й населення Західної України: співпраця, підтримка, конфлікти.

15. Взаємини ОУН і церкви: релігійний аспект у національно-визвольному русі.
16. Репресії та депортації населення як інструмент боротьби проти підпілля.
17. Міжнародне ставлення до ОУН і УПА: погляд Заходу у 1940-1950-х рр.
18. Роль юнацтва в діяльності ОУН і УПА.
19. Боротьба УПА після 1945 року: опір до початку 1950-х років.
20. Закордонні структури ОУН після війни: діяльність в еміграції.
21. Міфологізація УПА в радянській історіографії.
22. УПА в умовах інформаційної блокади: як зберігали комунікацію.
23. Підпільна освіта і друк у визвольному русі.
24. Арешти, заслання і страти повстанців: персональні історії.
25. УПА як фактор формування пострадянської національної ідентичності.
26. Вшанування пам'яті ОУН і УПА в незалежній Україні.
27. Внесок ОУН і УПА у відновлення української державності: історична оцінка.
28. Музейна репрезентація УПА: виклики та досягнення.
29. Політичні репресії проти ветеранів УПА у 1950-1970-х роках.
30. Сучасні дискусії навколо визнання УПА: історія, суспільство, політика.

Додаткові ресурси:

Література:

1. Амович С. Феномен української повстанської армії як засіб політичних маніпуляцій у суспільному житті України. *Галичина*. 2013. № 24. С. 42-45.
2. Антонова Т. Жінка та її «мирні», «напівмирні» й «воєнні» ролі в боротьбі ОУН і УПА. *Український визвольний рух*. 2007. № 9. С. 138-146.
3. Борщик Я. В. Український Червоний Хрест УПА (служба здоров'я) (УЧХ УПА). Енциклопедія історії України. К. : Наук. думка, 2019. Кн. 2.
4. В'ятрович В. Від підпільної групи до національного руху: становлення структур і напрями діяльності українського визвольного руху. *Галичина*. 2013. № 24. С. 19-26.
5. Вовк О., Павленко І. Літопис УПА. Нова серія. Т. «Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959)». К. ; Торонто, 2002. Кн. 1. 598 с.
6. Ільницький В., Галів М. Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки. Київ; Дрогобич; Львів; Переяслав; Ужгород; Запоріжжя : ВД «Гельветика», 2024. Т. 2. 282 с.
7. Кульчицький С. В. Історичний висновок про діяльність ОУН – УПА (Попередній варіант). *Сучасність*. 2001. № 2. С. 50-58.

8. Кульчицький С. В. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси. К. : Наук. думка, 2005. 495 с.

9. Левін О. Ідеологічна складова російсько-українських війн. Загальні тенденції і порівняння з сучасністю. *Moderni aspekty vedy*: кол. монографія. 2025. Т. 57. С. 215-228.

10. Папакін Г. В. Джерела з історії ОУН та УПА: проблеми класифікації, зміст документів повстанського походження. *Український історичний журнал*. 2012. № 4. С. 154-171.

11. Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939-1960): монографія. Львів : Часопис, 2012. 592 с.

12. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-1950-х роках. К. : Пульсари, 2002. 519 с.

13. Своровський А. Р. Василь Кук – останній командарм УПА: бібліогр. список до 110-річчя від дня народження В. С. Кука. Київ, 2023. 13 с.

**Таблиця порівняння Радянської армії (Червоної армії)
та Української повстанської армії (УПА)**

Характеристика	Радянська армія	Українська повстанська армія (УПА)
Час існування	1918–1991	1942–1954 (офіційно), підпільно до 1960-х
Держава/влада	СРСР	Підпорядковувалась ОУН, не мала держави
Ідеологія	Комунізм, марксизм-ленінізм	Український націоналізм
Мета війни	Захист і розширення радянської влади	Незалежність України
Кількість бійців	Мільйони (до 34 млн у Другій світовій війні)	До 100 тис. у піковий період
Озброєння	Сучасна армійська техніка: танки, артилерія, авіація	Легка піхотна зброя, трофейна зброя
Методи боротьби	Фронтальна війна, масові наступи	Партизанська, підпільна, диверсійна війна

Характеристика	Радянська армія	Українська повстанська армія (УПА)
Організація	Регулярна армія з чіткою ієрархією	Нерегулярна, з децентралізованим командуванням
Ставлення до цивільного населення	Часто репресивне (депортації, каральні операції)	Переважно намагались спиратись на підтримку населення
Підтримка	Держава, державний апарат, міжнародні союзники	Лише внутрішня підтримка населення
Символіка	Червона зірка, серп і молот	Тризуб, червоно-чорний прапор

Сучасні дискусії: Для аналізу зв'язку між ОУН-УПА та сучасною війною шукайте матеріали на платформах типу mil.in.ua чи публікації Інституту національної пам'яті.

ТЕМА 7. ВІЙНА ЗА СВОБОДУ УКРАЇНИ 2014-2025 рр.

Війна за свободу України, що триває з 2014 року, є одним із наймасштабніших і найтриваліших збройних конфліктів у Європі після Другої світової війни. Вона почалася з окупації Криму російською федерацією у лютому 2014 року і продовжується як повномасштабне вторгнення з 2022 року. Цей конфлікт має складне підґрунтя: історичне, геополітичне, соціальне й економічне, а його головним змістом є боротьба України за суверенітет, незалежність, територіальну цілісність і право визначати власний шлях розвитку.

Передумови війни охоплюють період після розпаду СРСР, коли росія прагнула зберегти вплив на Україну через економічний тиск, енергетичні важелі та гібридні інструменти впливу. Події Помаранчевої революції 2004 року та Революції гідності 2013-2014 років стали переломними моментами, що показали волю українців до європейського вектору розвитку. Російська влада сприйняла це як загрозу власним імперським інтересам і розпочала дестабілізацію ситуації в Україні, підтримуючи проросійські сили в Криму та на Донбасі, використовуючи інструменти інформаційної, культурної, мовної і політичної війни.

З початком 2014 року росія анексувала Крим, порушивши міжнародне право і норми ООН. Одночасно було розпалено конфлікт на Донбасі, де російські диверсанти й найманці, очолювані Ігорем Гіркіним, захопили міста і проголосили квазіутворення «ДНР» і «ЛНР». Україна розпочала Антитерористичну операцію, яка з 2018 року була трансформована в Операцію об'єднаних сил. Попри заяви Кремля про «громадянську війну», численні докази свідчили про активну участь росії у конфлікті, що набув форми гібридної агресії.

У лютому 2022 року росія розпочала повномасштабне вторгнення, прагнучи знищити українську державність. Бойові дії охопили більшість регіонів, зокрема Київщину, Харківщину, Херсонщину, Донеччину та запорізький напрям. Незважаючи на перевагу у військовій техніці, російські війська зазнали суттєвих втрат, а Збройні Сили України звільнили північні області. Надалі бойові дії зосередилися на Донбасі та півдні країни. Україна провела успішні контрнаступи, зокрема в Харківській області й на правобережній Херсонщині. Особливе значення мали точкові удари по російських складах, мостах, логістиці, об'єктах у Криму, а також співпраця з міжнародними партнерами.

Україна отримала безпрецедентну підтримку від країн Заходу. США, ЄС, Велика Британія, Канада, Польща та інші надали фінансову, технічну та військову допомогу. Постачання сучасних систем ППО, HIMARS, танків Leopard, артилерії та іншого озброєння значно підвищили обороноздатність України. Проте війна не обмежується лише збройним протистоянням. Вона супроводжується масштабною гуманітарною кризою, загибеллю сотень тисяч людей, руйнуванням житла, шкіл, лікарень та об'єктів культурної спадщини.

Паралельно триває боротьба на дипломатичному та юридичному фронтах. Україна добилася визнання росії як держави-терориста, а міжнародні інституції розслідують численні воєнні злочини. Водночас війна об'єднала українське суспільство, активізувала волонтерський і громадянський рух, зміцнила національну ідентичність і сприяла переосмисленню історичних подій, зокрема минулих століть боротьби з росією.

Перспективи завершення війни залишаються невизначеними. Сценарії коливаються між військовою перемогою України, тимчасовим перемир'ям або затяжним конфліктом до 2026 року. Експерти наголошують, що тривалий мир можливий лише за умови зміни політичного режиму в росії, зменшення загроз для України та надання їй міжнародних гарантій безпеки, включно з членством у ЄС і НАТО. Події 2014-2025 років стали історичним маркером відродження української нації як повноцінного суб'єкта міжнародної політики, а також показали незламну волю до свободи, гідності й самостійності.

Питання до семінару:

1. Які історичні, політичні та економічні чинники спричинили агресію росії проти України у 2014 році?
2. Яке значення мала Революція Гідності у формуванні сучасної української державності?
3. Як російська концепція «руського міра» вплинула на анексію Криму та події на Донбасі?
4. Які основні події призвели до початку повномасштабного вторгнення росії у 2022 році?
5. У чому полягає трансформація гібридної війни (2014-2022) у відкриту агресію?
6. Якими були міжнародні правові реакції на анексію Криму?
7. Як змінилася структура Збройних Сил України у 2014-2025 роках?
8. Яким був вплив Мінських домовленостей на розвиток конфлікту?
9. Як змінилася зовнішньополітична орієнтація України внаслідок війни?
10. Яку роль відігравали добровольчі батальйони у перші роки війни?
11. Як Україна організувала оборону в перші дні повномасштабного вторгнення?
12. Які країни стали ключовими партнерами України під час війни і яку допомогу вони надали?
13. Як війна змінила свідомість українців та сприйняття національної ідентичності?
14. Якими були інформаційні та кібератаки росії проти України і як їм протидіяли?
15. Яку роль відіграли санкції проти росії у зміні ходу війни?
16. Яке значення мала оборона Маріуполя та «Азовсталі» для морального духу нації?

17. Як вплинула війна на систему освіти, охорони здоров'я та соціального захисту в Україні?
18. Яким чином волонтерський рух став невід'ємною частиною опору?
19. Які ключові битви та наступальні операції стали переломними у війні?
20. Як змінився статус Донбасу і Криму у міжнародному дискурсі після 2022 року?
21. Які внутрішньополітичні зміни відбулися в Україні під впливом війни?
22. Як війна вплинула на духовну сферу та роль церкви в українському суспільстві?
23. Які культурні, літературні та мистецькі рефлексії постали у відповідь на агресію?
24. Яким чином українська дипломатія бореться за міжнародну підтримку та відновлення справедливості?
25. Які настрої щодо вступу до НАТО та ЄС домінували серед українців у різні етапи війни?
26. Як формувалася національна пам'ять про героїв війни (зокрема «Небесна сотня», захисники Маріуполя, Бахмута)?
27. Який внесок у боротьбу зробили медіа, журналісти, документалісти та митці?
28. Як війна за свободу України трансформувала європейську безпекову архітектуру?
29. Які ключові виклики стоять перед Україною в 2025 році у контексті завершення чи продовження війни?
30. Як українське суспільство бачить майбутнє після перемоги – відновлення, справедливості, нову політику безпеки?

Практичні завдання:

1. Аналіз хронології подій.

Мета: визначити ключові етапи російсько-української війни.

Інструкція: створіть таблицю з 10 ключовими подіями (анексія Криму, оборона Маріуполя, операція «Павутиння» тощо). Для кожної події вкажіть дату, короткий опис і наслідки. Поясніть, як вона вплинула на міжнародну підтримку.

2. Роль міжнародної підтримки.

Мета: оцінити допомогу від НАТО, США, ЄС.

Інструкція: складіть таблицю з видами допомоги (військова, фінансова, гуманітарна), напишіть аналітичну записку (200-250 слів) на тему: «Як міжнародна підтримка вплинула на хід війни?»

3. Аналіз воєнних злочинів РФ

Мета: поглибити знання про порушення міжнародного гуманітарного права.

Інструкція: складіть перелік не менше 5 злочинів з місцем, датою, наслідками, наприклад: Іловайський котел, Буча, Маріуполь.

4. Дослідження теми геноциду.

Мета: вивчити ознаки геноциду в контексті війни.

Інструкція: на основі публікацій юристів та правозахисників визначте, чи відповідають дії РФ ознакам геноциду, обґрунтуйте відповідь письмово (150-200 слів).

5. Інформаційна війна.

Мета: виявити вплив російської пропаганди.

Інструкція: проаналізуйте один приклад фейкової кампанії РФ, опишіть її мету, канали поширення, вплив на суспільну думку.

6. Роль волонтерського руху.

Мета: показати значення громадянського суспільства.

Інструкція: складіть короткий опис трьох українських волонтерських ініціатив (Повернись живим, Сергій Притула тощо), оцініть їхній внесок у перемогу.

7. Переселенці та гуманітарна криза.

Мета: усвідомити соціальні наслідки війни.

Інструкція: складіть діаграму зростання кількості ВПО з 2014 по 2024 рік, напишіть короткий аналіз (100-150 слів) про виклики адаптації переселенців.

8. Інтерв'ю з учасником подій.

Мета: закріпити навички якісного дослідження.

Інструкція: складіть 5-7 запитань до військовослужбовця, волонтера чи журналіста. Підготуйте коротку презентацію на основі його/її відповіді.

9. Геополітичні наслідки війни.

Мета: пояснити зміну статусу України у світі.

Інструкція: напишіть есе (200-300 слів) на тему: «Як змінилось геополітичне становище України після 2022 року?»

10. Оборона Києва 2022 року.

Мета: аналізувати військові операції.

Інструкція: опишіть хід оборони Києва в лютому-березні 2022 р., визначте причини успішної оборони.

11. Роль культури у війні.

Мета: дослідити культурну стійкість.

Інструкція: знайдіть 3 приклади культурного спротиву (фільми, мурали, пісні), напишіть короткий аналіз, як вони формують національну ідентичність?

12. Санкційна політика проти РФ.

Мета: вивчити економічні важелі впливу.

Інструкція: побудуйте таблицю з санкціями ЄС, США, Японії, Канади проти РФ, вкажіть тип санкції та її очікуваний ефект.

13. Діти війни.

Мета: усвідомити психологічні та соціальні наслідки війни.

Інструкція: опишіть ситуацію з освітою, безпекою та психологічною підтримкою дітей на окупованих і прифронтових територіях.

14. Воєнна стратегія ЗСУ.

Мета: оцінити інноваційність дій українського війська.

Інструкція: вивчіть приклад контрнаступу в Харківській чи Херсонській області. Розпишіть складові успіху (підготовка, зброя, розвідка, логістика).

15. Військова допомога Заходу.

Мета: проаналізувати вплив конкретних поставок озброєння.

Інструкція: оберіть три типи озброєння (наприклад, HIMARS, Leopard, Patriot), опишіть їхню роль на полі бою.

16. Війна в цифровому просторі.

Мета: оцінити значення ІТ та хакерських атак.

Інструкція: опишіть приклади атак російських хакерів або кібервійни, поясніть, як Україна реагувала на загрози.

17. Міжнародне право і злочини рф.

Мета: навчитись використовувати правові джерела.

Інструкція: на основі Конвенцій ООН та матеріалів МКС (Міжнародного кримінального суду) проаналізуйте правові підстави притягнення рф до відповідальності.

18. Жінки на війні.

Мета: дослідити роль жінок у ЗСУ та волонтерському русі.

Інструкція: опишіть 2-3 історії жінок-захисниць, проаналізуйте виклики, з якими вони стикаються.

19. Збереження пам'яті.

Мета: розвивати історичну пам'ять.

Інструкція: створіть макет (слайд, інфографіку, стіну пам'яті) для вшанування полеглих героїв вашої області.

20. Майбутнє після перемоги.

Мета: сформулювати бачення відновлення.

Інструкція: напишіть есе на тему: «Якою я бачу Україну після перемоги» (250–300 слів), зверніть увагу на безпеку, культуру, освіту, армію.

Теми рефератів:

1. Причини та передумови російської агресії проти України у 2014 році.
2. Анексія Криму: міжнародно-правова оцінка і наслідки.
3. Донбас як епіцентр гібридної війни: від конфлікту до повномасштабного вторгнення.
4. Військова агресія росії у 2022 році: хронологія подій та геополітичний контекст.
5. Інформаційна війна: фейки, пропаганда та контрзаходи України.
6. Роль Революції Гідності у формуванні української національної єдності.
7. Гібридна війна: стратегії, тактики та особливості російського впливу.
8. Спроби мирного врегулювання: Мінські угоди – успіх чи провал?
9. Війна і медіа: як ЗМІ висвітлюють бойові дії і формують громадську думку.

10. Волонтерський рух в Україні: історія, структура, вплив на хід війни.
11. Міжнародна підтримка України: військова допомога США, НАТО, ЄС.
12. Участь Білорусі у війні проти України: співучасть чи нейтралітет?
13. Позиція Китаю щодо війни в Україні: стримана нейтральність чи прихована підтримка рф?
14. Ситуація в Маріуполі, Бучі, Ізюмі: розслідування воєнних злочинів рф.
15. Масова депортація українців: примусове вивезення до росії та правові наслідки.
16. Вплив війни на ВВП, інфляцію, експорт і бюджет України.
17. Війна за свободу як фактор консолідації української політичної нації.
18. Національна ідентичність в умовах збройного конфлікту.
19. Єдність влади, армії та громадянського суспільства у протидії агресії.
20. Роль української діаспори у світовій підтримці України.
21. Кібербезпека і війна в інтернеті: атаки, захист, інформаційний фронт.
22. Біженці, ВПО і гуманітарна криза: соціальні виклики.
23. Військові злочини росії: міжнародні розслідування і трибунали.
24. Українські збройні сили: трансформація, мобілізація, героїзм.
25. Підтримка України з боку Польщі, країн Балтії та Великої Британії.
26. Відновлення деокупованих територій: інфраструктура, безпека, правосуддя.
27. Культура під час війни: як митці і творчі спільноти протидіють агресору.
28. Збройне протистояння в Херсоні, Харкові, Бахмуті, Авдіївці.
29. Російські найманці, ПВК «Вагнер» і їхня роль у воєнних злочинах.
30. Перспективи членства України в НАТО і ЄС у світлі війни 2014-2025 років.

Додаткові ресурси:

Література:

1. Hordiichuk, O., Halapsis, A., & Kozlovets, M. (2023). How the Information Warfare Turns into Full-Scale Military Aggression: The Experience of Ukraine. *Przegląd Strategiczny*, 16, 345-362.
2. O'Ficinsky, Y. (2018). Modern Russo-Ukrainian War (based on materials from The New York Times 2013-2017). Uzhhorod : RIK-U.
3. Бібліотека. Люди. Війна. Втрати і звершення: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 листопада 2023 р.). Київ, 2023. 394 с.
4. Грицюк В., Лисенко О. Війна Російської Федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. *Український історичний журнал*. 2023. № 2(569). С. 5-33.
5. Гудзь В., Полякова Л., Крилова А. Шкільні підручники з історії в путінській Росії як засіб інформаційної війни з Україною. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2023. № 14(56). С. 177-194.

6. Дорошко М. Росія проти України: історичний фронт. *Wschód Europy. Studia Humanistyczno-Społeczne*. 2022. № 8(2). С. 142-153.
7. Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. № 5. С. 47-57.
8. Коцура В. В. Війна Росії проти України: від гібридних форм до геноцидних практик: матер. Міжнародної науково-практичної конференції (м. Переяслав, 9 грудня 2024 р.). Переяслав, 2024. 340 с.
9. Лазарович М. Російсько-українська війна (2014-2017 роки): короткий нарис. 2017.
10. Левін О. Ідеологічна складова російсько-українських війн. Загальні тенденції і порівняння з сучасністю. *Moderni achekty vedy*: кол. монографія. 2025. Т. 57. С. 215-228.
11. Міщук І. «За Русь борюсь». Як Росія намагається відібрати в України історію Київської Русі. URL : <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplyvi/post/33570/2023-11-26-za-rus-boryus-yak-rosiya-namagaietsya-vidibraty-v-ukrainy-istoriyu-kyivskoi-rusi/>
12. Ославська С. На власній шкірі. Історії, розказані вцілілими. К. : Вид-во Лабораторія, 2025. 176 с.
13. Плохій С. Російсько-українська війна: повернення історії. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2023.
14. Рафальський О., Калакура Я., Калакура О. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність. К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.
15. Рафесенко В. Війна 2022: щоденники, есеї, поезія. Львів : Вид-во Старого Лева, 2022. 440 с.
16. Рущенко І. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Харків : ФОП Павленко О. Г., 2015. 268 с.
17. Смолій В. Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. *Діалоги з істориками*. 2022.
18. Чому українці та росіяни історично – не «братні народи» (інфографіка). URL : <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/chomu-ukrayinci-ta-rosiyany-istorychno-ne-bratni-narody-infografika>.
19. Як Росія знищує ідентичність українських дітей на окупованих територіях. Та чому це варто називати індоктринацією. URL : https://lb.ua/blog/koalitsiia_ua5am/545996_yak_rosiya_znishchuie_identichnist.html.

Таблиця руйнувань від російської агресії в Україні 2022-2025

Загальні збитки

Категорія	Оцінка збитків (USD)	Джерело
Прямі збитки інфраструктури	\$ 170 млрд	KSE, лютий 2025
Загальні втрати (з урахуванням відновлення)	\$ 500+ млрд	BizMag, лютий 2025
Оцінка витрат на відновлення	\$ 486 млрд	Світовий банк, 2024

Житлова інфраструктура

Показник	Значення	Джерело
Загальна кількість пошкоджених або зруйнованих житлових будівель	236 000+	ZN.UA, лютий 2025
Приватні будинки	209 000	ZN.UA, лютий 2025
Багатоквартирні будинки	27 000	ZN.UA, лютий 2025
Гуртожитки	600	ZN.UA, лютий 2025
Збитки житлового фонду	\$60 млрд	KSE, лютий 2025

Освіта та охорона здоров'я

Категорія	Кількість об'єктів	Збитки (USD)	Джерело
Заклади освіти	3 809	\$ 6,8 млрд	KSE, січень 2024
Заклади охорони здоров'я	1 554	\$ 4,3 млрд	KSE, листопад 2024

Транспорт та енергетика

Показник	Значення	Збитки (USD)	Джерело
Пошкоджено доріг	26 000 км	\$ 28,3 млрд	ZN.UA, лютий 2025
Залізнична інфраструктура	-	\$ 4,3 млрд	ZN.UA, лютий 2025
Пошкоджено або знищено автомобілів	260 000	\$ 2,2 млрд	ZN.UA, лютий 2025

Найбільш постраждалі області

Область	Кількість зруйнованих об'єктів	Джерело
Донецька	44 000+	LIGA.net, липень 2024
Харківська	44 000+	LIGA.net, липень 2024
Київська	—	LIGA.net, липень 2024
Херсонська	—	LIGA.net, липень 2024
Луганська	—	LIGA.net, липень 2024
Запорізька	—	LIGA.net, липень 2024

Представлена оновлена таблиця руйнувань та збитків, завданих Україні внаслідок російської агресії з 2022 по 2025 рік, згідно з останніми звітами Київської школи економіки (KSE), Світового банку та інших джерел.

Інші ключові дані:

- Кількість пошкоджених або зруйнованих об'єктів: понад 215 000 (станом на лютий 2024).
- Кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО): 3 376 273 (станом на лютий 2025).
- Кількість українців, які проживають за кордоном після повномасштабного вторгнення: понад 6 мільйонів.

Підсумки російсько-української війни за 2024-2025 роки, базуючись на доступних даних, відображають складну та динамічну ситуацію, що характеризується як продовженням інтенсивних бойових дій, так і змінами в тактиці, міжнародній підтримці та економічних наслідках для обох сторін.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Які причини спонукали Андрія Боголюбського організувати похід на Київ у 1169 році?
2. Хто входив до коаліції князів, яка брала участь у захопленні Києва? Хто очолював оборону міста?
3. Опишіть ключові події розорення Києва 1169 року. Які наслідки воно мало для міста та Київської Русі?
4. Чи було розорення Києва 1169 року більш руйнівним, ніж напад монголів у 1240 році?
5. Чому деякі історики називають похід 1169 року «першою українсько-російською війною»? Чи згодні ви з такою оцінкою?
6. Як радянська історіографія оцінювала роль Андрія Боголюбського в історії Русі?
7. Чи можна вважати Андрія Боголюбського лише руйнівником, чи він мав і позитивний внесок у розвиток Русі?
8. Що таке «київська спадщина» і чому Київ мав особливе значення для руських князів у період роздробленості?
9. Як боротьба за київську спадщину вплинула на політичну роздробленість Русі?
10. Які фактори призвели до втрати Києвом статусу політичного центру Русі?
11. Оцініть значення боротьби за київську спадщину для подальшого розвитку руських земель.
12. Які передумови призвели до початку російсько-українських конфліктів у період Гетьманщини (1648-1764)?
13. Як Хмельниччина (1648-1657) вплинула на відносини між Українською козацькою державою та Московським царством?
14. Які основні положення Переяславської угоди між Богданом Хмельницьким і Московським царством?
15. Які наслідки угоди для подальшого розвитку українсько-російських відносин?
16. Опишіть ключові битви між козацькими військами та московськими силами в період Гетьманщини (наприклад, Конотопська битва 1659 року).
17. Яку роль відіграли гетьмани Іван Виговський, Юрій Хмельницький та Іван Мазепа у війнах проти Московії?
18. Як війни з Московією вплинули на розвиток української культури та ідентичності в період Гетьманщини?
19. Яке значення мала діяльність Києво-Могилянської академії в умовах російсько-українських конфліктів?
20. Які події та процеси призвели до остаточної ліквідації Гетьманщини Російською імперією у 1764-1780-х роках?
21. Яку роль відіграла Катерина II у знищенні козацької автономії?

22. Порівняйте стратегії гетьманів Івана Мазепи та Петра Дорошенка у боротьбі за збереження української державності проти Московії.

23. Як російсько-українські війни в період Гетьманщини вплинули на геополітичну ситуацію в Східній Європі?

24. Назвіть документ, у якому Мазепа викладав ідеї про незалежність України (укладений зі шведами).

25. Чи була боротьба Мазепи за незалежність приречена на поразку, чи мав він реальні шанси на успіх за інших обставин?

26. Чому УНР не вдалося здобути перемогу у війні проти більшовицької росії?

27. Які наслідки мала поразка УНР для України (встановлення радянської влади, репресії, культурні зміни)?

28. Як війна вплинула на формування української національної ідентичності?

29. Які внутрішні проблеми (політична нестабільність, селянські повстання, брак єдності) заважали УНР у боротьбі з більшовиками?

30. Як вплинула політика «воєнного комунізму» більшовиків на настрої українського населення?

31. Які ключові періоди можна виділити в українсько-більшовицькій війні (наприклад, наступ більшовиків 1917-1918, контрнаступ УНР, інтервенція 1919 року)?

32. Яку роль відіграли Центральна Рада, Директорія та Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) у боротьбі проти більшовиків?

33. Коли і за яких обставин була створена УПА?

34. Які були основні етапи боротьби УПА проти радянської влади?

35. Які методи боротьби використовувала УПА проти радянських сил?

36. Якою була чисельність УПА та масштаби радянських репресій проти повстанців?

37. Яке значення боротьби ОУН і УПА для української історії?

38. Які історичні передумови російсько-української війни можна виділити? Як вони вплинули на сучасний конфлікт?

39. Охарактеризуйте ключові етапи російсько-української війни (2014-2025). Які події стали поворотними?

40. Як російська імперська ідеологія історично формувала політику щодо України? Наведіть приклади з XIX – XX століть.

41. Яким чином радянська історична школа впливала на сприйняття українсько-російських відносин? Як це відображається в сучасній російській пропаганді?

42. Чи можна вважати російсько-українську війну «вітчизняною війною» для України? Аргументуйте свою позицію.

43. Проаналізуйте роль інформаційної війни в російсько-українському конфлікті. Які приклади маніпуляцій історичними наративами використовувала росія?

44. Як концепція «руського мира» використовується для виправдання агресії росії проти України? Чи є це продовженням імперської політики?

45. Оцініть вплив російської пропаганди про «адін народ» на міжнародне сприйняття війни. Як Україна протидіє цьому наративу?

46. Порівняйте російсько-українську війну з іншими історичними конфліктами між Україною та росією (наприклад, війни XVII – XX століть). Які спільні риси та відмінності?

47. Які паралелі можна провести між російською агресією 2014-2025 років і подіями Другої світової війни? Чи виправдане порівняння «рашизму» з нацизмом?

48. Як історичні спроби русифікації України (за Російської імперії та СРСР) відображаються в сучасній політиці росії щодо України?

49. Чому росія намагається привласнити українську історію та культуру? Які історичні приклади підтверджують цю тенденцію?

50. Яким чином сучасна війна впливає на формування української національної ідентичності? Чи можна говорити про «Реконкісту» української історії, як зазначав О. Баган?

51. Як історична пам'ять про війну може бути використана для примирення чи, навпаки, розпалювання конфліктів у майбутньому?

52. Чи є сучасна російсько-українська війна цивілізаційним конфліктом, як стверджують деякі дослідники? Обґрунтуйте свою думку.

53. Проаналізуйте статтю В. Путіна «Про історичну єдність росіян та українців» (2021). Які історичні маніпуляції використано в тексті?

54. На основі джерел (наприклад, Постанови Верховної Ради України 2015 року) оцініть офіційну позицію України щодо російської агресії.

55. Прочитайте уривок із книги С. Жадана «Інтернат» або вірші Л. Якимчук про війну. Як художня література відображає історичну реальність війни?

56. Проаналізуйте міжнародну реакцію на анексію Криму 2014 року. Чому світова спільнота не змогла запобігти ескалації конфлікту?

57. Достатньо в Україні робиться для популяризації правдивої історії російсько-української війни? Які кроки могли б покращити історичну освіту?

58. Як сучасні історики повинні підходити до документування війни, щоб уникнути маніпуляцій у майбутньому?

59. Чи є російсько-українська війна боротьбою за історичну правду? Обґрунтуйте свою думку, спираючись на історичні приклади.

60. Що таке гібридна війна? Які її основні ознаки та інструменти, застосовані росією проти України?

61. Які етапи гібридної війни росії проти України можна виділити з 2014 по 2025 рік?

62. Які події 2014 року (анексія Криму, конфлікт на Донбасі) стали початком гібридної війни?

63. Як Революція Гідності вплинула на розгортання гібридної агресії росії?

64. Яку роль відіграли «зелені чоловічки» та нерегулярні формування в анексії Криму та на Донбасі?

65. Як росія використовувала регулярні війська під прикриттям «гібридних» методів у 2014-2015 роках?

66. Які методи інформаційної війни застосовувала росія (дезінформація, пропаганда, фейкові новини)?

67. Як Україна протидіяла російській інформаційній агресії?

68. Які приклади кібератак росії проти України можна навести (наприклад, атаки на енергосистему, держустанови)?

69. Які заходи вживала Україна для посилення кібербезпеки?

70. Які соціальні та психологічні наслідки конфлікту для населення України?

Навчальне видання

Левін Олег Леонідович

**КРИТИЧНИЙ ПОГЛЯД ІСТОРІЇ
НА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ**

Методичні рекомендації

*для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 «Психологія» освітньої програми «Психологія»*

Редактор, оригінал-макет – *А. В. Самотуга, К. А. Бут*
Коректора *М. С. Касян*

Підп. до друку 23.06.2025. Формат 60x84/16. Друк – цифровий.
Гарнітура – Times New Roman. Ум.-друк. арк. 3,38. Обл.-вид. арк. 3,63.

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua
Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК № 8112 від 13.06.2024